

FRYSLÂN

GESCHIEDENIS EN CULTUUR

1

NIEUWSBLAD VOOR GESCHIEDENIS EN CULTUUR 16E JAARGANG, MEI 2010

inhoud

- 3** De laatste 'Fryslân': afscheid en een nieuw begin
Piet Hemminga
- 5** Symposium Piter Jelles Troelstra
- 6** Groninger stadsjachten werden in Friesland gebouwd
Meindert Schroor
- 11** Jacht en vogelarij
S. Visser
- 15** Anderhalf decennium *Fryslân*
Meindert Schroor
- 18** Siebe Johannes ten Cate
Meindert Seffinga
- 23** Het masker van Odin
Marlies Stoter
- 29** Wapenkuif van Leeuwarder magistraatsbank
Sytse ten Hoeve
- 33** Hilda Dekkinga 25 jaar KFG
Klazien Schroor-Dijkstra
- 37** Continuïteit
Kerst Huisman

Hoofredactie:
Meindert Schroor

Redactie:
Kerst Huisman, Martha Kist, Meindert Seffinga en
Marlies Stoter

Eindredactie en redactiesecretariaat:
Klazien Schroor-Dijkstra

Postadres:
Redactie Fryslân
Uitgeverij Waanders, t.a.v. Siebrand Krul
Postbus 1129, 8001 BC Zwolle

E-mail:
redactiefryslan@waanders.nl

Druk:
Grafisch Bedrijf Hellinga B.V.

Ontwerp:
De Witte Vormgeving

Kopy, uitsluitend in digitale vorm sturen
naar het redactieadres

Ledenadministratie en vragen over bezorging:
Hilda Dekkinga, telefoon 058-2555500
(alleen op dinsdag tussen 10.00-12.00 uur.
Email: fries.genootschap@friesmuseum.nl

Fryslân is een uitgave van het Koninklijk Fries
Genootschap/Koninklijk Frysk Genoatskip en
verschijnt 4x per jaar.

Het lidmaatschap van het KFG bedraagt € 37,50
per jaar. Daarvoor ontvangt u viermaal per
jaar *Fryslân* en eenmaal per jaar *De Vrije Fries*.
Daarnaast hebben u en uw gezinsleden recht op
gratis toegang tot het Fries Museum en museum
Het Prinsessehof, gratis deelname aan of sterk
gereduceerd tarief voor congressen en symposia,
deelname aan de jaarlijkse excursies etc.

Losse nummer: € 3,95

Naar een nieuwe *Fryslân*

Siebrand Krul

Om het maar meteen scherp te
zeggen: *Fryslân* wordt flink anders!

Of je nou de televisie of internet
aanzet, door de bibliotheek of boek-
handel loopt, het lezingencircuit bekijkt: geschiedenis
is overal. Hoor je hier en daar een kritisch gegrom van
de vakwetenschapper over de stortvloed, voor de lief-
hebber is deze aandacht natuurlijk prachtig.

Eigenaardig dat in ons eigen Fryslân, met zijn uitge-
sproken historie en de sterke binding van zijn bevolking
met het eigen verleden, een breed historisch publieks-
magazine tot op heden ontbrak.

Op de sterke schouders van *Fryslân*, het verenigings-
blad van het Koninklijk Fries Genootschap, door
Meindert Schroor cum suis tot een instituut gebeiteld,
gaan wij vanaf komende september die leemte vullen.
Vrees voor een ratjetoe aan quasi-populaire stukjes is
niet nodig. We behouden het goede van het vertrouwde
Fryslân, voegen veel nieuwe elementen toe en steken
het geheel in een nieuw, aantrekkelijk jasje. Kleur,
vormgeving en illustraties krijgen een fikse oppepper.
We zullen alle talenten inzetten om het nieuwe blad te
voorzien van artikelen over de Friese geschiedenis die
zowel Genootschapsleden als nieuwe lezers, vakmensen
zowel als liefhebbers, zullen aanspreken.

Ik prijs mij gelukkig met een redactie van formaat,
bestaande uit Marlies Stoter, Kerst Huisman,
Meindert Seffinga, Hans Koppen, Doeke Sijens en
Jan van Zijverden. Met hen gaan eindredactrice
Marijke de Boer en ik als hoofdredacteur een nieuw
medium maken voor alle liefhebbers van de Friese
geschiedenis.

Bij de voor- en achterpagina:

*Detail van een in 1738 door Henricus Teijsinga vervaar-
digde kaart van de dijken langs de Eems tussen Bierum en
Termunten met het Groninger stadsjacht (coll. Groninger
Archieven, 817-1112).*

De laatste 'Fryslân': afscheid en een nieuw begin

Nu met dit nummer de laatste Fryslân verschijnt, wil ik op deze plek graag uitleggen waarom de uitgave van Fryslân wordt beëindigd en besloten is om een nieuw historisch tijdschrift het licht te laten zien.

Dat bestuur en leden tot verandering hebben besloten past in de traditie van het Koninklijk Fries Genootschap om de koers van tijd tot tijd bij te stellen en te verleggen. Daar zonder zou het KFG zijn huidige eerbiedwaardige leeftijd immers niet bereikt hebben. Bijna tweehonderd jaar geleden is het KFG begonnen als Friese organisatie voor geschiedenis, taal en oudheden. Een kleine kring van geïnteresseerde en betrokken inwoners van de provincie zette zich in om onderzoek te doen naar het ook toen al snel veranderende Friesland of legden zich toe op het verzamelen van allerlei voorwerpen. Tal van uitgaven en een bijzondere collectie die de oorsprong van het Fries Museum zou gaan vormen, getuigen nog immer van de betrokkenheid, interesse en vlijt van de toenmalige werkende leden van het Genootschap. In 1839 zag door hun toedoen het eerste nummer van *De Vrije Fries* het licht. Dat nieuwe tijdschrift ging verslag doen van al het werk van het Genootschap en zijn leden. Het stemt buitengewoon tot voldoening dat de publicatie van het huidige eminente jaarboek tot op heden, en met de inzet van velen, nog altijd voortgezet kan worden.

De organisatie van de grote historische tentoonstelling in 1877 ter gelegenheid van het vijftigjarig bestaan van het Genootschap, legde de grondslag voor de oprichting van het Fries Museum. Naast de al aanwezige verzamelingen schonken enkele Genootschapsleden in de loop van de negentiende eeuw hun belangwekkende collecties. Daarmee kwamen de museale activiteiten, nu meer dan 125 jaar geleden, in het centrum van de Genootschapsactiviteiten te staan. Dat zou zo blijven tot de tweede helft van de twintigste eeuw. Toen werd het Fries Museum op een meer professionele leest geschoeid, gevolgd door zijn verzelfstandiging. Overigens zonder de band met het Genootschap geheel te verbreken. Daarvoor had de studiefunctie van het Genootschap een nieuwe plaats gevonden binnen de in 1938 opgerichte Fryske Akademy. Binnen het zich ook verder snel professionaliserende historische domein verloor het Genootschap zijn voornaamste functies, maar het hervond zich als vriendenclub van

de Friese historie en cultuur en de op deze terreinen werkzame instellingen. In dit kader paste het ook dat het Genootschap, vijftien jaar geleden, het initiatief nam tot de uitgave van 'Fryslân', vanaf het begin met drs. Meindert Schroor als actieve spin in het redactionele web. 'Fryslân' heeft, geheel passend bij de doelstelling van het Genootschap, steeds een ontmoetingsplaats willen zijn voor een ieder, professional en liefhebber, die zich met de Friese geschiedenis en cultuur verbonden voelt. Met een nieuwe formule voor de opvolger van 'Fryslân' wil het Genootschap deze ontmoetingsfunctie verder versterken.

Dat betekent dat de opvolger van het huidige *Fryslân* de Friese geschiedenis, meer dan thans het geval is, met de actualiteit wil verbinden. Een nieuwe opzet en een grotere verschijningsfrequentie moet dat mee mogelijk maken. Bovendien is het de bedoeling om de verspreiding van het nieuwe medium zodanig uit te breiden dat een nieuwe publieksgroep zal worden bereikt. En dat is van belang om de daling van het ledental van het Genootschap te kunnen keren. In 2003, het jaar na de geslaagde viering van het 175-jarig bestaan, bereikte het ledental een absoluut hoogtepunt van bijna 1900 leden. Maar sindsdien is een, mede door de vergrijzing veroorzaakte, gestage daling ingezet. De daarmee samenhangende teruglopende contributie-opbrengsten maken de exploitatie van de diverse activiteiten, waaronder de uitgave van *Fryslân* en *De Vrije Fries*, moeilijker en op de duur zelfs onmogelijk. In een dergelijke situatie zijn er twee mogelijkheden: of het Genootschap gaat terug naar de veel kleinere omvang van vroeger dagen, met alle daarmee samenhangende consequenties, of het Genootschap investeert in een versterken en uitbreiden van de activiteiten, mede bedoeld om het ledental te doen groeien. Bestuur en leden hebben, overtuigd van de waardevolle bijdrage die het Genootschap ook in de toekomst kan leveren, gekozen voor de laatste optie.

Voor de uitgave en verspreiding van de opvolger van *Fryslân* is een samenwerkingsverband met Waanders Uitgevers te Zwolle aangegaan. Waanders is als

gerenommeerde uitgeverij niet alleen succesvol met vele boekuitgaven op het terrein van (regionale) geschiedenis en cultuur, maar ook als het gaat om de introductie en verspreiding van historische tijdschriften. Historicus drs Siebrand Krul, reeds twintig jaar bij Waanders werkzaam als redacteur historische uitgaven, wordt de nieuwe hoofdredacteur (zie zijn welkomstwoord elders in deze aflevering). Hij heeft veel ervaring met zowel de samenwerking met vele vrijwilligers bij het uitgeven van historische reeksen, als een brede verspreiding van de diverse uitgaven. Mevrouw drs Marijke de Boer, werkzaam op de internetredactie van *Omrop Fryslân*, wordt de nieuwe eindredacteur. Het eerste nummer is in september te verwachten. Daaraan voorafgaand zal de nodige publiciteit worden gegenereerd om een ieder op het verschijnen van het nieuwe tijdschrift opmerkzaam te maken.

De meeste kans om een nieuw initiatief met succes te realiseren is een frisse doorstart met nieuwe mensen of in een nieuwe organisatie. De keuze voor een nieuwe opzet betekent dan ook dat er een einde komt aan de zeer gewaardeerde jarenlange inzet van Meindert en Klazien Schroor.

Deze *Fryslân* blikst nog eens terug op wat er de afgelopen jaren, met hulp en inbreng van vele redacteurs en auteurs, is gepresteerd. Na vijftien jaar kan slechts geconstateerd worden dat *Fryslân* een belangrijke bijdrage aan de Friese geschiedenis- en cultuurbefoeding heeft gerealiseerd. En het mooie van een papieren tijdschrift is dat het geschrevene en gepubliceerde blijvend is!

Namens het bestuur wil ik een ieder die zich tot en met het huidige nummer voor het verschijnen van *Fryslân* heeft ingezet, heel hartelijk dankzeggen voor alle gegeven moeite, tijd en kennis. Ik hoop dat het nieuwe tijdschrift op een zelfde inzet en medewerking van velen mag rekenen!

Dr Piet Hemminga, voorzitter Koninklijk Fries Genootschap

Nalatenschap mevrouw Kater

Het Koninklijk Fries Genootschap en het Fryske Gea hebben elk voor de helft, het zilver geërfd van mevrouw Kater. De van oorsprong uit Bergen op Zoom afkomstige mevrouw Johanna Jacoba Diderika Kater overleed op 22 oktober 2007 in Holten. Het nagelaten zilver vertoont een beeld dat we vaker zien bij Friese families: een brandewijnkom, een aantal geboortelepels, een brillenkoker, een loddereindoosje (een verbastering van l'eau de la reine, dus reukwater), theelepeltjes, een suikerschepje en een tabaksdoos, vermaakt tot lepeldoos. Een schaars voorwerp is een zilveren tepelhoedje gecombineerd met een tepelruimer, die werd gebruikt bij verstopte uiers van een koe.

De meeste voorwerpen zijn in Friesland gemaakt, maar niet van een zodanige kwaliteit dat de musea in

Friesland het als een welkome aanvulling op hun verzameling zien.

Enkele voorwerpen vormen een uitzondering. Een loddereindoosje en een roomlepel gemaakt door de zilversmid Chr. Bruinings uit Joure worden geschonken aan het Museum Joure. Het tepelhoedje zal worden overgedragen aan de het Fries Landbouwmuseum in Earnewâld. De andere voorwerpen zullen tussen 14 en 22 juni 2010 geveild worden bij veilinghuis Ald Fryslân te IJlst. De kijkdagen zijn 11, 12 en 13 juni. Aangezien er verschillende voorwerpen zijn voorzien van namen en plaatsen uit Friesland, staan we graag even stil bij het zilver. Wie weet herkent u uw voorouders in de inscripties.

Voor meer genealogische gegevens omtrent deze voorwerpen kunt u contact opnemen met het bestuurslid van het KFG Hugo ter Avest, h.teravest@harlingen.nl of 0517-413658

- Geboortelepel met inscriptie: *Ijtje J. Miedema geboren te Cornjum den 10 July 1833.*

Ijtje Miedema trouwde op 14 januari 1854 in de gemeente Het Bildt met Reinder H. van der Laan. Het paar kreeg zes kinderen, onder wie Hobbe (zie andere geboortelepel)

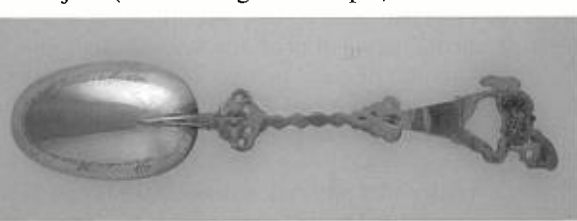

- Geboortelepel met inscriptie: *Hobbe v.d. Laan geb(or)en 16 Febr(ua)ry 1866.*

Hobbe van der Laan werd in Sint Jacobiparochie geboren en overleed op 11 mei 1892 te Leeuwarden. Hij trouwde in 1892 met Grietje Tolsma uit Stiens.

- Geboortelepel met inscriptie: *Reinder H. van der Laan geboren te St. Jacob den 2 Mei 1834.*

- Gelegenheidslepel met initialen *G T* (Grietje Tolsma, geboren Stiens 1870, overleden 1935 te Leeuwarden).

- Tabaksdoos vermaakt tot lepeldoos met inscriptie: *A.K. Tolsma 1856*. Anne Kornelis Tolsma was in 1856 20 jaar oud. Hij werd in 1836 geboren te Hallum en overleed te Leeuwarden in 1908 (geen afbeelding).

Piter Jelles Troelstra: Fries – Dichter - Socialist

Symposium 12 mei 2010 bij Tresoar te Leeuwarden

Op 20 april 2010 is het 150 jaar geleden dat Piter Jelles Troelstra in Leeuwarden werd geboren. Op 12 mei is het 80 jaar geleden dat hij in Den Haag overleed. Op zijn standbeeld bij de Oldehove in Leeuwarden wordt hij aangeduid als dichter, strijder en staatsman. Troelstra, een van de iconen van de Nederlandse en Friese geschiedenis, groeide op in het gezin van een belastingontvanger. In zijn jonge jaren was hij een niet onverdienstelijk Fries dichter. Na zijn studie rechten werd hij advocaat in Leeuwarden en trouwde met Sjoukje Bokma de Boer. Zij schreef kinderboeken onder het pseudoniem Nynke fan Hichtum. In deze periode kwam hij in aanraking met het opkomende socialisme. Vanwege zijn engagement met de arme land- en veenarbeiders verspeelde hij zijn goodwill bij de burgerij waardoor zijn advocatenpraktijk verliep. Troelstra koos voor zijn idealen en werd in 1894 een van de oprichters van de SDAP. Nog altijd wordt hij beschouwd als de man die aan de wieg stond van de sociaal-democratie in Nederland.

In 2010 is de biografie van Troelstra *Politicus uit Hartstocht* verschenen, geschreven door Piet Hagen. Deze publicatie vormt een goede aanleiding om een aantal sprekers bijeen te brengen die zich onlangs met onderzoek bezig hielden waarbij ze de persoon van Troelstra tegenkwamen.

Het programma op 12 mei ziet er als volgt uit

- 13.30 Ontvangst met koffie en thee
- 13.45 Opening van de bijeenkomst door Rimmer Mulder
- 14.00 Piet Hagen: 'Van Lied en Leven', de biografie van Troelstra
- 14.30 Bertus Mulder: Economische democratie
- 15.00 Lammert de Hoop: de strijd om Tietjerksteradeel, Troelstra versus Talma
- 15.30 Pauze
- 15.50 Frank van Vree: Troelstra als journalist en propagandist
- 16.20 Johanneke Liemburg: Troelstra en Schurer, een generatieconflict.
- 16.50 Sluiting

Aan het einde van elke inleiding is er gelegenheid voor discussie. Na afloop is er tijd voor ontmoeting en gesprek onder het genot van een hapje en een drankje. Dit symposium wordt georganiseerd door het Historisch Centrum Leeuwarden en Tresoar ter gelegenheid van de 150^e geboortedag en de 80^e sterfdag van Piter Jelles Troelstra.

Aanmelden

Belangstellenden kunnen zich als deelnemer aanmelden bij het secretariaat van Tresoar, info@tresoar.nl

Kosten

De kosten bedragen € 10 per persoon, over te maken op rekening 12 75 94 264 van Tresoar

Groninger stadsjachten werden in Friesland gebouwd

De gewestelijke staten van de kustprovincies Holland, Zeeland en Friesland hielden er ten tijde van de Republiek statenjachten op na. Het waren doorgaans gracieuze, rijk versierde, snelzeilende en luxueuze pleziervaartuigen met een representatieve functie. Ze dienden vooral het vervoer van vorstelijke personen en hoge regeringscolleges over de ondiepe kust- en binnenwateren. Naast de enkele gewestelijke staten beschikten sommige stadsbesturen in Holland zoals die van Amsterdam, Schiedam en Gouda – maar eveneens steden als Gent en Utrecht – over een stadsjacht dat een vergelijkbare representatieve functie had. Bovendien hadden zowel de Verenigde Oostindische Compagnie als de gewestelijke Admiraliteiten vergelijkbare jachten in de vaart als dienstvaartuig.

Het Friese Statenjacht verdween in 1796 uit de Friese wateren, maar bijna een eeuw later – in 1894 – liet commissaris der koningin Binnert Philip van Harinxma thoe Slooten voor eigen rekening een nieuw ‘commissarisjacht’ bouwen op de werf van de beroemde Jouster boeierbouwer Eltsje Holtrop van der Zee (Eeltsjebaes). Na omzwervingen buiten de provincie werd deze boeier in 1954 gerestaureerd en – herdoopt als statenjacht ‘Friso’ – tot een van de bekendste symbolen van de rijke varende traditie in deze provincie.

Pijter van Swijndregt

De geschiedenis van het Friese statenjacht begint in 1632 als stadhouder Ernst Casimir het afgedankte prinsenjacht van zijn neef Frederik Hendrik ten geschenke krijgt. Lang heeft dit vaartuig geen dienst gedaan, want op verzoek van de zoon van Ernst Casimir, Hendrik Casimir I besteedden de Staten in 1640 een nieuw jacht aan, dat ‘in dienst van ’t Landt op de wacht op de Wadden sou connen worden employeert’. De uit Harlingen afkomstige Ruerdt Jansz Sanstra was schipper van dit jacht dat officieel het Statenjacht was, maar overigens vooral door de stadhouder werd gebruikt. Dat het een buitenjacht was blijkt uit reizen die in 1659 en 1661 met dit vaartuig naar Jutland en Kleef werden gemaakt. De binnenjachten van de Staten werden meestal gejaagd en dienden voor het personenvervoer op de binnenwateren. Albertina Agnes, die na de dood van haar man Willem Frederik het regentschap waarnam, stond het Statenjacht in 1665 in bruikleen af aan de Admiraliteit van Friesland. Het vaartuig werd in 1672 bij Zwartsluis tijdens gevechtshandelingen met de troepen van de bisschop van Münster in brand geschoten. Pas in 1682 werd in Harlingen een nieuw Statenjacht besteld à raison van

27.000 caroligulden, waarvan een bedrag van 3000 gulden aan het meubilair werd besteed. Het deed jarenlang dienst. Zo vervoerde het onder meer Willem Karel Hendrik Friso in 1734 met zijn bruid Anna van Hannover, nadat zij met koningsjachten uit Londen waren gearriveerd, van Rotterdam via Amsterdam naar Harlingen. Kennelijk was dit jacht toen aan zijn einde aangezien de stadhouder bij de Staten klaagde ‘dat het groote buitenjacht zo wegens ouderdom als anderssins (niet langer) sonder gevaar van lijff en leden gebruikt kon worden’. Het werd vier jaar later vervangen door een nieuw jacht. Dit werd, in tegenstelling tot de vorige in Friesland vervaardigde jachten, buiten Friesland gebouwd door de befaamde Rotterdamse scheepsbouwer Pijter van Swijndrecht. Dit ‘Friesche Staaten Buiten Jagt’ werd in 1786 vernieuwd en eind april 1796 voor 17.500 Caroliguldens verkocht aan een tweetal Emder kooplieden, want het jacht riep te veel associaties op met het Ancien Régime. In dit luxueuze jacht bevonden zich – afgezien van de kleinere ruimten zoals een portaal met afgang naar het dek, een kabelruim voorin en een secreet – benedendeks verder een drietal logeerkamers, een knechtskamer, een keuken, een logement voor de schipper en een ander voor het scheepsvolk. Enkele jaren later, in 1746, bouwde Van Swijndregt voor de Staten en de Stad Utrecht een nagenoeg identiek jacht, waarvan een bouwtekening bewaard is gebleven. Aan de hand van deze bouwtekening werd in de jaren 1997-2003 het Utrechtse Statenjacht volgens de oude tekeningen herbouwd. Daarbij werd eerst de kielbalk gelegd, vervolgens de inhouten en de kromme spanten geplaatst. Met behulp van senten om de spanten is daarna de vorm van de romp bepaald, waarna met behulp van een kettingmal de overige spanten zijn geplaatst en tenslotte de huid kon worden aangebracht

Dirk de Jong - Kopergravure statenjachten (coll. Fries Scheepvaart Museum)

en gekalefaat. Beide jachten waren zoals gebruikelijk bij dit type schip met een gaffeltuig uitgerust. Het grootzeil hing aan een vaste, lange zware gaffel en kon met behulp van geitouwen tegen de gaffel en de mast worden aangetrokken. Boven dit gaffelzeil kon daarnaast een doorgaans vierkant topzeil worden gevoerd. Een stagfok en een kluiver op de boegspriet completeerden de tuigage. Ten tijde van de Republiek werden er heel wat van deze jachten voor colleges gebouwd, de meeste in Holland en niet in de laatste plaats voor de export. Maar ook in Friesland zijn meer van dergelijke jachten gebouwd dan de beide eerdergenoemde zeventiende-eeuwse exemplaren. In elk geval een drietal stadsjachten met een vergelijkbare functie als de statenjachten en wel in opdracht van de stad Groningen.

Isaak Jochums

Het stadsbestuur aldaar had vooral in de eerste decennia van de zeventiende eeuw kapitalen geleend om de eerste fase van de openlegging van de Veenkoloniën door middel van kanalen en sluizen (1612-1636) voorts de grote stadsuitleg (1615-1624) maar ook de aankoop van Westerwolde (1619) te financieren. Sinds 1672 werd nauwelijks geld meer geleend en loste men bijna uitsluitend af. In 1699 werd stadsrentmeester Rudolf Emmen door zijn superieuren met 100 dukaten beloond voor zijn oppassendheid, onder meer inzake het reduceren van de rente op geleende kapitalen van vijf naar vier procent. In hetzelfde jaar beurde het stadsbestuur voor het eerst meer revenuen uit zijn onroerende goederen (zoals van de boerderijen in de Ommelanden als ook van de erfpachten, turftollen en verlaatsgelden in de Veenkoloniën) dan van de accijnzen uit het in de Ommelanden als altijd omstreden stapelrecht. Hoewel de eerstgenoemde inkomsten pas vanaf 1730 structureel voorgoed hoger bleven dan de accijnzen, besloten Burgemeesteren en Raad van Groningen al op 4 maart 1700 actief hun invloed verder uit te breiden door het aankopen van gronden langs de Dollard (zicht op aanwas van land!) en van redgerrechten (rechtstoelen) in

de Ommelanden. Enkele jaren later (1708-1713) zou een al te gretig stadsbestuur overigens financieel en politiek in zwaar weer komen vanwege zijn betrokkenheid bij de politieke aspiraties en escapades van de Ommelander jonker Johan Willem Ripperda.

De aanschaf van een representatief stadsjacht paste al met al in een klimaat van hernieuwde en nieuwe politieke ambities dat volgde op jaren van betrekkelijke soberheid. Een delegatie onder leiding van burgemeester Reneke Busch van Groningen verleende op 13 november 1705 opdracht aan Isaak Jochums uit Dokkum voor 't maken van een jagtien (...) op een summa van 400 Car. Guldens, dies dat de gemelte Isaak Joachims alles selfs daertoe soude moeten leveren, uitgesondert alleen de glazen, dewelke naderhand hij soudon kunnen worden gemaakt'. Van de spiegel is bekend dat hij door de befaamde uit Enkhuizen afkomstige en in Groningen werkzame Jan de Rijk werd gesneden. Uit het kohier der Personele Goedschatting van de 100ste Penning (1703) blijkt dat Jochums zijn helling had tegenover het (toen voormalige) Admiraliteitshuis aan de tegenwoordige Dijk. Zijn vermogen bedroeg minder dan 500 gulden, op basis waarvan deze scheepstimmerman aan de Diepswal in het Blokhuisterespel, werd aangeslagen tegen het laagste jaartarief van vijf Caroliguldens en vier stuivers. De Dokkumer bouwde een - vergeleken met de Friese statenjachten - qua prijs en uitvoering bescheiden vaartuig met een lengte over de steven van bijna twaalf meter. Benedendecks waren twee ruimen van anderhalve meter hoogte 'met twee heerten (haarden) binnen beschooten, buiten met reusteren (roosters)'. Voor-, midden- en achterschip maten respectievelijk ruim drie, bijna zes en tweeënhalve meter. Ruim een half jaar later - op maandag 14 juni 1706 - werd het zeilvaartuig in Groningen afgeleverd. Gezien zijn geringe afmetingen was sprake van een 'binnenjaght'. Jochums kreeg aan meerwerk ('overbouw') 50 caroliguldens extra ('voor verwingen en anders') uitgekeerd, waarvoor hij en zijn vrouw Tijamck Jacobs beide tekenden. Aan de snikkevaardersvrouwen die het jacht hadden gepavoiseerd ('gekroont en met bloemen vercijrt') werd vijftien caroligulden uitgekeerd.

Het poortershuisje van de Steentilpoort in Groningen, met uitbouw in het water. Op de voorgrond het Damsterdiep

Stadsschipper Egberts

De volgende weken werden onder meer besteed aan het vinden van een geschikte ligplaats voor het vaartuig. Op 26 juni werd hier het zogeheten poorters-huisje bij de Steentilpoort aan het Damsterdiep voor aangewezen. Stadsbouwmeester Allert Meijer kreeg opdracht 'om aldaer een huisien te maaken, waar onder 't jagt veiligh sal kunnen liggen' en de poortwachter werd in eerste instantie met het toezicht op het vaartuig belast. De merkwaardige uitbouw in het water aan de zuidzijde van het uit 1620 daterende poorthuisje lijkt in 1706 als schiphuis voor het stadsjacht te zijn ontstaan. In het begin van de vorige eeuw was het poorthuisje een markant, vaak afgebeeld monument dat herhaalde malen met sloop werd bedreigd en bij de bevrijding van de stad op 15 april 1945 in brand werd geschoten. In de zomer van 1947 verdwenen de restanten voor- goed uit het stadsbeeld.

Vergelijking afmetingen en prijs van de Groninger stadsjachten met het Friese statenjacht van 1739

	Lengte over steven	Wijde	Hoi	Vertrekken	Bouwer	Prijs
Stadsjacht 1706	41		5¼	2	Isaac Jochums, Dokkum	400 Car.gl.
Stadsjacht 1725				2	Johannes Davids, Leeuwarden	1.574 Car.gl.
Stadsjacht 1761	48	9½	3¾ voet	4	Hindrik Johannes van der Werff, Leeuwarden	2.500 Car.gl.
Fries Statenjacht	78	22	8 voeten, 3 duimen	7	Pieter van Swijndregt Rotterdam	17.500 Car.gl.

De snikkevaardersknecht Hindrick Egberts, die in 1707 het jacht had onderhouden en 'soo dickwijls Heeren Gecommitteerden sijn uijtgeweest het selve mede bevaren', werd op 7 februari 1708 door Burgemeesteren en Raad aangesteld tot schipper van het stadsjacht à raison van 24 gulden per jaar. Daarvoor moest hij het vaartuig tweemaal per week schoonmaken, het water uitpompen, glazen wassen, zeilen en touwwerk 'droogh houden tegen d'rotten en muijsen bijten'. Waar nodig moest hij tegen een normaal uurtarief het jacht teren of verven en er verder zorg voor dragen dat het schip zodanig was afgemeerd dat het beeldhouwwerk en de glazen niet werden beschadigd. Voor iedere vaardag kreeg Egberts één caroligulden extra uitbetaald. Zo beurde hij bijvoorbeeld over 1724 en 1725 respectievelijk 25 en 29 gulden bovenop zijn normale jaartraktament dat al in 1710 was verhoogd naar 50 caroliguldens. Het jaar daarvoor had Egberts het buurmaal, het recht van

ingezetenschap, een soort klein burgerrecht verworven en in 1710 woonde hij in de Kustersgang tussen de Rademarkt en het Winschoterdiep WZ, op loopafstand van de ligplaats van het stadsjacht. Schipper zijn van het stadsjacht was geen volledige betrekking en in 1730 vinden we Egberts als herbergier in het 4de vaandel (omgeving Schuitenschuiverskwartier/Poelepoort/Kattendiep). Ook zijn opvolgers Jan Sonius en Egbert Luitjens bekleedden het schippersambt als bijbaan naast hun hoofdberoep als trekschipper, resp. snik-kevaarder. Stadsschipper Egberts was op 31 mei 1728 bovendien aangesteld als opzichter over het uitladen van de turfmot; toezicht dat hard nodig was omdat bij het laden en lossen van turf en turfmot langs Turfsingel en Schuitendiep flink werd gemorst, wat de bevaarbaarheid sterk verminderde. Kennelijk leverde ook deze bijbaan hem te weinig op want in 1729 verzocht hij tweemaal tevergeefs verhoging van zijn traktement, terwijl hij twee jaar later – opnieuw zonder resultaat – probeerde om opzichter van de stadsturfsschuur te worden.

Op dat moment (februari 1731) stond Egberts aan het roer van een nieuw stadsjacht dat zijn superieuren in 1725 wederom in Friesland en ditmaal in Leeuwarden hadden laten bouwen. Het bestek van dit jacht is verloren gegaan, maar uit andere documenten weten we dat het nogal wat luxueuzer was uitgevoerd dan het eerste Groninger stadsjacht. Het vaartuig werd gebouwd door Jan of Johannes Davids die een 'scheepstimmerhuys' had op de oostelijke hoek die het Oranjewaltje (de opvaart naar de Camminghaburg) met het Noordvliet maakte. De helling lag tegenover het rond 1750 grootste industriecomplex van Friesland, de eekmolen cum annexis (d.w.z. cementmolen, plaatslijperij, zoutkeet, zeepziederij en looierij) van Pieter Luitjens van der Meulen, even ten oosten van de zogeheten Blauwe Brug, die luttel meters ten westen van de uitmonding van het Keetwiltje lag.

Het stadsjacht van Groningen zoals afgebeeld op de kaart die Teysinga in 1738 van de Eems en de Eemsdijken tekende (ill. Groninger Archieven)

Orangewerf

Johannes Davids Bartels was in april 1686 in Leeuwarden geboren en in 1712 als scheepstimmergezel met Ymkjen Wybes uit de Friese hoofdstad gehuwd. Op 13 januari 1729 deed hij als 43-jarige kapitein van 's Princen binnenjacht' aangifte van een poging tot diefstal in zijn huis aan het Vliet 'in de opgang naar Cammingaburg' alwaar hij een scheepstimmerhuis had. Deze werf werd in de jaren 1758 en 1792 de Orangewerf genoemd en in 1793 de Prinsehelling. In 1832 was, zo blijkt uit het oudste kadaster, de Oranjewerf nog altijd in handen van een nazaat van Johannes Davids, de scheepstimmerman Johannes Geerts van der Werff (Leeuwarden, sectie G, nrs. 264-266).

Johannes Davids leverde zijn jacht op 17 maart 1725 voor ruim 1570 caroliguldens (1400 gulden plus meerwerk) aan zijn Groninger opdrachtgevers af. Het bestek van dit jacht heb ik niet terug kunnen vinden. Wel staat dit stadsjacht afgebeeld op de kaart die de befaamde landmeter Henricus Teysinga in 1738 van de dijken langs de Eems tussen Bierum en de Punt van Reide tekende (zie het omslag). We zien daarop een binnenjacht met gaffeltuig, lantaarn met tien moderne chassé- of schuiframen en een spiegel met het stadswapen van Groningen. De fraaie afwerking van het jacht vond in Groningen zelf plaats. De gebeeldhouwde Neptunus en de vergulde dolfijnen alsmede de binnenbetimmering werden vervaardigd door Egbert Tiddens. Het schilderen, vergulden, verven en beglazen werd voor ruim 199 caroligulden door Jannes Stils verzorgd. De binnenzijde verfde hij een viertal keren met groen als uiteindelijke kleur en het plafond ('d'solder') hemelsblauw. Alleen al het vergulden 'agter op 't loofwerck en Neptunusbeelden, de lijst om de spiegel, toppen en cnopen' kostte 72½ gulden. Tegelijk met Stils werd op 29 augustus 1725 aan de vrouw van deurwaarder J.A. Wilant 'wegens des ses geborduurde Stads wapens op de kussens in 't Heeren jaght met het verschot en borduiren à vier gulden' in totaal 24 gulden uitbetaald. Hendrick Egberts was in 1741 als schipper opgevolgd door Jan Sonius, afkomstig uit Meeden. Dat was blijkbaar niet zonder slag of stoot gegaan want Sonius was in oktober van dat jaar gemolesteerd door zijn voor-

ganger en diens vrouw. Met voorbijgaan aan de details krijgen we de indruk dat het schippersvolk regelmatig letterlijk en figuurlijk in elkanders vaarwater zat en het met de regels niet altijd even nauw nam. Zo werd Jan Sonius er in augustus 1748 als trekschipper op het Winschoterdiep van beschuldigd te hoge tarieven te berekenen aan 'velingen' (lieden uit Westfalen). Jan Sonius zoon Tonco (1744-1815) die in 1777 schipper van het stadsjacht werd, werd herhaalde malen voor uiteenlopende akkevietjes (mishandelingen, beledigingen, ruitentikken, dronkenschap) vervolgd en uiteindelijk uit zijn functie gezet.

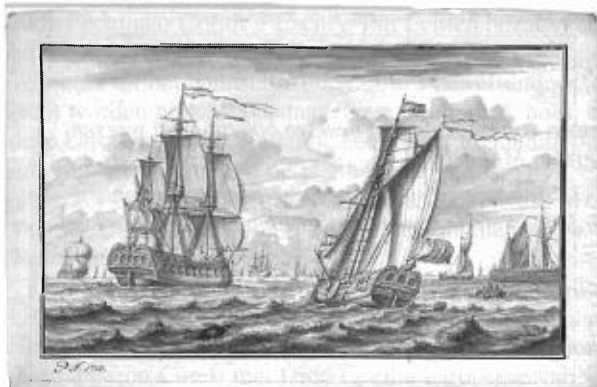
Derde stadsjacht

In november 1760 besloot de magistraat van Groningen een nieuw jacht te laten bouwen. Het oude jacht was in 1747 en 1751 al eens opgekalefaterd. Ditmaal kwam burgemeester Wicher van Swinderen, vergezeld van de raadsleden Joost de Valcke en Ajolt Jan ter Borgh, tot overeenstemming met Hendrick Jansen, 'capitein van het Princenjacht en meester scheepstimmerman op het Vliedt bij de Blauwe Brugge te Leeuwarden'. Deze Hendrik Johannes van der Werff had inmiddels de scheepshelling van zijn hiervoor genoemde vader overgenomen. Het bestek de dato 20 januari 1761 werd daags erna goedgekeurd. Voor de liefhebber hebben we dit bestek in zijn geheel in het kader afgedrukt.

Uitgaande van de Friese scheepsvoet van 28,379 centimeter had dit derde stadsjacht een lengte over de stevens van 13,60 meter. Ook dit schip was met uitzondering van het grenen dek in verschillende soorten eikenhout uitgevoerd. Snijd-, beeld- en glaswerk evenals de tuigage vielen buiten het bestek. Na gereedkomen van het jacht, feitelijk het casco, nam de afbouw nog bijna een jaar in beslag zodat het vaartuig in maart 1763 werd afgeleverd. In augustus daaraan volgend werd het oude stadsjacht verkocht. Het derde stadsjacht werd herhaalde malen gerepareerd en bleef tot in het begin van de negentiende eeuw als een soort inspectievaartuig, op de smalle kanalen meestal door paarden gejaagd, in gebruik. Zoals onder andere eind september 1799 in verband met de verkoop van de belasting op de vierde turf door een commissie bestaande uit de stadsrentmeester en de stadsbouwmeester naar Bareveld en het nieuwe Stadskanaal. Op 17 januari 1811 werd het verkocht en kwam een einde aan ruim een eeuw representatief varen op Friese jachten in Stad en Ommelanden.

Geraadpleegde literatuur en websites

Dolk, W. *Leeuwarder straatnamen* (Leeuwarden 1997)
 Haan, Johan de, *Hier ziet men uit paleizen. Het Groninger interieur in de zeventiende en achttiende eeuw* (Assen 2005)
 Schroor, Meindert, *Stadstaat Groningen. De Groninger stadsrechten en buitenbezittingen* (Groningen 1999)
 Wegener Sleeswijk, Rienk & Arend Jan Wijnsmas,

P.I. Portier - tekening Statenjachten. (coll. Fries Scheepvaart Museum)

De boeier Friso. Fries Statenjacht 1894-1954-1994
(Leeuwarden 1994)
gelkinghe.web-log.nl/gelkinghe/geschiedenis/index.html

www.friesscheepvaartmuseum.nl
www.statenjacht.nl

(Met dank aan Jan Faber, Rienk Wegener Sleswijk, Leeuwarden en Harry Perton, Groningen)

Uit: Groninger Archieven, Stadsbestuur Groningen 1594-1811, inv.nr 475r, Bestekboek, Lib. 7, 1759-1761. fol. 117r-118v.

Approbatum in Curia Groningen 21 januari 1761

Bestek en Conditien waarop de H.H. Borgemeesteren ende Raadt voor haar Ed. Mogende Heeren Gecommitteerden gedenken uit te besteden het leveren van hout ende arbeidsloon die vereischen tot een hol van een jagt, waarvan het voorende lang zal wesen 11½ voet, het knegten vertrek 8½ voet, de Heeren Kamer 13 voeten, het portaal 3¾ voeten, het agterende 11¼ voeten, dus in 't geheel lang agt en viertig voeten, over de voorsteven en 't Heck en wijt tusschen zijn berghouten 9½ voet de holte voorbij 't ende van 't dek op het berghoud 3¼ voet agter 3¾ voeten, verders op navolgende conditien:

Eerstelijk.

Hiertoe zal de annemer moeten leveren de beijde stevens van 6 duim dik, de kijl dik 4 en breed 10 duim, de bodem of het vlak 2 duim, de buitenhuit 1½ duim dik, het berghoud dik 5½ en breed 7 duim en met de stoothouten ieder uit twee lengten. Het dek dik 1¼ duim en in de Kamer tusschen de balken beschooten met ½ duims hout de leggers voor dik 4½ en breed 7 duim, agter 4 en 5 duim en zal elke legger ten minsten 8 duim bij de onderste gang of boeg op elke einde opschieten alle krom gewassen hout en zullen uit het midden te meeten, 16 duim van elkanderen worden gelegd.

De korven of inhouten dik teegen de huit an 4½ en breed 5 duim en zullen regt midden teegens de leggers worden geplaatst onder 2½ voet op de bodem en boven of teegen de boeg op soo lang als kunnen geplaatst worden.

De steunders tusschen de ligten dik 4½ duim, breed 5 duim, en die voor en agter zullen moeten accorderen, met de inhouten van swaarte, en zullen alle soo lang moeten weesen, dat op de leggers kunnen reiken en deeze nevens alle andere van kromhoud moeten weesen, de drempels onder de ligten van 4½ en 1 duim kant, de balken dik 3½ en breed 6 duim, en die onder de plegten dik 4 en breed 5 à 6 duimen, het kolt swijn dik 1½ en breed 18 duim.

Sweerden van 2½ duim dik, 8 1/3 voet lang en breed 4½ voet. Het roer 6 duim dik, het boegzel boven het berghoud 1¼ duim dik en breed na eisch waarteegen een list dik 5/4 duim alle Vriese maate.

Verders de ynje (het inwendige, M.S.) met syn bekleetsel na eisch. Het hek dik 4½ duim. Vloeren in de vertrekken van duims houd de weigering dik één à ¾ duims.

De schuttingen, deuren, schuifraam, plinten, banken, beschoten met haar varnissen en paneel werken van vereischte swaarte. In ieder kamer een schoorsteen en bossem met haar belegzels en alle hout tot het snijdwark niets uitgesondert en van vereischte swaarte.

2. Alle voornoemde hout zal behalven het dek dat van greenen zal weesen, van eiken hout moeten weesen en wel droog en zal de annemer zoo veel moogelijk is de haaken laten verschieten, de bodem, koltswijn en huit alle van Hamborger Eijken, de binnen houten alle van Drents, Westerwalts of Wesveels Eijken hout, de beschotten en wat dies meer is van Wagen Schot en zal alles zonder waan, spint, holle oesten of eenig kwaat moeten weesen, en zal alle wanneer bereit is zijn bepaalde swaarte moeten kunnen houden, sonder voor zaagsneeden of andere behulpen jeets te reekenen.

3. Sal de annemer dit alles na eisch van sodanig werk moeten vergaaren en in elkanderen werken, wel met nagels, bolten en rongen bevestigen alle haaken met boutjens als meede in elke leger door het koltswijn en de kijl een klinkbout.

4. Het ijser werk alle dat hijr toe vereischt, het snijd en beeltwerk, kooper, lood, glaasen, met derselver riemen, touwwerk, zeils persening, verven en vergulden buiten dit bestek.

5. Voorstaande werk zal hij alles met sijn eijgen gereetschappen van wat naamen deselve ook moogen weesen moeten bewerken en dit jagt hebben verveerdigt voor den Eersten Maaij 1762.

6. Wanneer de Kyle leit en de Stevens geset zijn, zal hij een vierde part van sijn bedongene penningen konnen ontvangen en als het in zijn inhouten staat wederom een vierde part en de andere helft wanneer het jagt geheel is verveerdigt en in Groningen door de annemer is geleverd.

7. Heeft op voorstaande Conditien dit werk angenomen Hindrik Johannes van der Werff voor de summa van tweeduisend vijfhondert Caroliguldens soo sijn hijr van twee alleensluidende gemaakt en door de H. Heeren Raads Gecommitteerden als ook de annemer vertekent. Actum den 20 Januari 1761.

W. van Swinderen, J. de Valcke, A.J. Ter Borgh, H.J. van der Werff.

Jacht en vogelarij

door Carel Emilius Els baron Collot d'Escury,
bewoner van Klein Hermanastate te Minnertsga

'Geld speelt geen rol'. Deze gevleugelde uitspraak van een stripfiguur uit mijn jeugd kwam bij me op bij het lezen van een handschrift in Tresoar dat zich in het familiearchief Van Harinxma thoe Slooten bevindt onder inventarisnummer 293. Het betreft een redelijk dik boek waarin baron Collot d'Escury van 1817 tot en met 1825 zijn uitgaven noteerde. De hoofdpersoon in dit artikel is Carel Emilius Els baron Collot d'Escury, een Rotterdammer van geboorte. Het van oorsprong Franse geslacht Collot d'Escury vestigde zich in de zeventiende eeuw in de Nederlanden.

Hij was rijk gehuwd met Dido Cecilia baronesse van Echten en woonde op Klein Hermanastate te Minnertsga. Omstreeks 1820 was hij de hoogst aangeslagen grootgrondbezitter van Nederland. Uit het handschrift blijkt een zeer royale levensstijl en de genoteerde uitgaven variëren dan ook van personeelskosten tot de aanschaf van tafelzilver, paarden en meubilair. Inkomsten werden niet genoteerd, maar deze bestonden ongetwijfeld uit de verhuur van boerderijen met honderden bunders land.

Ook uitgaven met betrekking tot de jacht werden met de regelmaat van de klok genoteerd. Nu was de jacht op hazen, patrijzen, reeën en dergelijke eertijds een geliefde vrijetijdsbesteding en privilege van de adel. Zo had in Friesland alleen de stadhouder het recht om te gaan jagen op Het Bildt. Maar de Franse bezetting (1795-1813) veranderde alles definitief. Bij wet van 17 april 1807 *behelzende algemeene bepalingen op de Jagt en Visscherij binnen het Koninkrijk Holland* kreeg iedereen het recht op eigen grond te gaan jagen, en het echtpaar Collot d'Escury-van Echten bezat veel land.

Wanneer uit het handschrift de notities betreffende jacht worden gelicht, ontstaat een goede indruk hoe deze baron, begin negentiende eeuw, met de natuur omging. Hij ging graag op jacht, stelde een kievitseitje zeer op prijs en beoefende ook de vinkenvangst. Vooral dit laatste is voor Friesland een unieke vondst, waarover verderop meer.

Gezin en huishouding

Het huwelijk van Carel Emilius Els Collot d'Escury (hierna baron Carel) met Dido Cecilia baronesse van Echten in 1798 valt op door de jeugdige leeftijd van de echtelieden. Ze waren respectievelijk negentien

en zeventien jaren jong. Het stel kreeg vijf kinderen, waarvan er twee jong zijn overleden. De overige drie worden in het handschrift steeds met hun roepnaam vermeld, namelijk Willem en de dochters Caroline en Jans. Na het overlijden van Dido in 1817 hertrouwde baron Carel in 1819 met Anna Clara Electa van Asbeck zu Bergen und Munsterhausen. Ze wordt als Annette in de aantekeningen teruggevonden. Uit dit huwelijk werden nog twee zonen geboren. Met zowel zijn eerste als tweede echtgenote woonde

Carel Collot d'Escury

baron Carel op Klein Hermanastate te Minnertsgea. Overigens was dit huis alles behalve klein en behoorde tot het erfgoed van zijn eerste vrouw. Zoals bij de landadel gebruikelijk was, woonde men in de zomer op het platteland en 's winters in de stad. Tot de bezittingen behoorden dan ook twee huizen met een koetsruimte en paardenstalling aan het Gouvenerplein in Leeuwarden. Ook was baron Carel lid van een sociëteit in de Prinsentuin en werd er contributie betaald voor danspartijen in de winter. Verder had men in 'eigen gebruik' het Westerhuis bij Marrum en Hottingastate te Pietersbierum. Voor de dagelijkse gang van zaken waren er zo'n tien personeelsleden aanwezig. Deze zullen voor het merendeel inwonend zijn geweest. Voor eventueel vervoer over water had men de beschikking over een boeier. Rijtuigen en paarden waren nodig voor reizen over de weg en er worden dan ook loonkosten voor een koetsier en staljongen vermeld. Claas Heeres was mogelijk verantwoordelijk voor de daagse gang van zaken. Hij werd extra betaald voor het schieten van roofvogels en het maken van takkebossen. Een gedegen opvoeding en opleiding van de kinderen werd van groot belang geacht. Tot het huishouden behoorden ondermeer een Engelse gouvernante en een kindermisje. Er zal aan huis lesgegeven zijn. Het handschrift vermeldt in dit verband betalingen aan meerdere personen voor onder andere schrijf- en muzieklessen. Met name Jans, de jongste dochter, moet muzikaal geweest zijn, ze kreeg in 1820 een 'Forte Piano' op haar verjaardag.

Gerechtigd tot de 'private en publieke jagt'

Aan jachtaktes worden vanaf 1817 stijgende kosten vermeld, namelijk f 42.10.0 tot f 73.16.8 in 1825 (in guldens, stuivers en duiten). De opgegeven bedragen komen echter niet overeen met de tarieven uit de eerste Nederlandse jachtwet. Vrij zeker betreft het steeds een optelling van meerdere aktes. Ook zullen er zegel- en administratiekosten verschuldigd zijn geweest. Voor de registratie van de jacht op eigen terrein, de zogenaamde 'eigen- of private jagt', was f 5.5.0 verschuldigd. Hierbij kunnen ook nog de aktes voor gasten inbegrepen zijn. Bovendien beschikte baron Carel over meerdere jachtvelden. Zo hoorde er bij het buiten Hottingastate in Pietersbierum een woning met

Hermanastate

de veelzeggende naam het 'Jachthuis'. Zijn jachtvelden waren, zoals de wet destijds voorschreef, afgepaald met bordjes voorzien met het opschrift 'private jagt van...' (de naam van de eigenaar). Ook bestond voor hem de mogelijkheid om als 'erkende edele' te jagen in 's lands domeinen en dus deel te nemen aan de z.g. 'publieke jagt'. Opvallend is ook dat hij in 1822 de jachtaktes van zeven collega jagers betaalde. Was dit gewoon een voorschot of betrof het hier een royaal gebaar? Baron Carel bekleedde meerdere openbare functies waaronder het grietmanschap (burgemeester) van Barradeel. De indruk ontstaat dat hij graag op jacht ging, maar zelf onvoldoende tijd had om het nodige wild te schieten. Met ingang van 1820 werd dan ook ene Jan van der Honing als jager aangesteld. Hij werd per jachtseizoen betaald.

De korte jacht

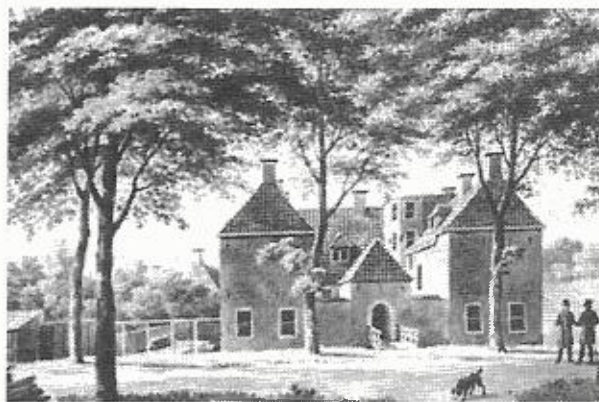
In het handschrift werden posten genoteerd voor de aanschaf van kruit en hagel en voor het africhten en de aankoop van jachthonden. In maar twee gevallen wordt een hondensoort genoemd waaruit een jachtmethode kan worden afgeleid. Dit resultaat valt misschien wat tegen, maar een notitieboek met uitgaven is geen dagboek. Zo wordt het resultaat van jachtpartijen nooit vermeld.

Als eerste worden een 'Staande hond' en een 'Patrijshond' vermeld. Deze honden behoren tot de voorstaande honden, waarmee men graag ter patrijzenjacht ging. Met een staande hond wordt te voet gejaagd. De hond zoekt daarbij in een zig-zag-patroon het veld voor de jager(s) af. Bespeurt het dier daarbij het jachtwild, dan blijft de viervoeter plotseling roerloos stilstaan, het zogenaamde voorstaan. De jager ziet dit signaal en krijgt de gelegenheid om het wild dichter te benaderen. Met name groepjes patrijzen hebben de gewoonte om bij naderend gevaar eerst onbeweeglijk in de vegetatie te blijven zitten (het drukken). Deze vogels vertrouwen in hoge mate op hun schutkleur om onopgemerkt te blijven. Als de klucht patrijzen er uiteindelijk toch vliegend vandoor gaat, kan er opgeschoten worden. Ongetwijfeld zullen er ook appor- terende honden zijn gebruikt. Deze viervoeters hebben tot taak het geschoten wild op te zoeken en bij de jager te brengen. Onder het jachtwild worden eenden en watersnippen met name genoemd. Vooral bij de jacht op waterwild, zoals eenden, was (en is) een appor- terende hond onmisbaar.

De lange jacht

In 1821 werd een rekening voldaan met de omschrijving voor *Betske Sjoerds Bakker als dezelve voor mij gedurende de jagtijd van 1820 aan hondevoer en jenever voor de lange jagt had uitgeschoten* Fl. 69.4.0. Hieruit blijkt een tweede manier van jagen,

de sedert 1923 verboden 'lange jacht'. Deze jacht werd dikwijls door een gezelschap bedreven met meerdere windhonden of 'lange honden', waarmee op hazen werd gejaagd. Daarbij waren er nog de nodige hulpen aanwezig voor het dragen van het bemachtigde wild.

Voorzijde van Klein Hermanastate te Minnertsga. Sepia door E.J. Eelkema ca. 1820.

Ook werden polsstokken meegenomen, noodzakelijk voor het nemen van hindernissen als sloten. Tijdens deze jacht werd er geen schot gelost. Windhonden zijn vanouds op snelheid gefokt en deze dieren achtervolgen het jachtwild zolang ze het kunnen zien. Nu is een haas een zeer rappe loper, maar een windhond was meestal sneller. Het beoogde jachtwild werd dan ook in volle snelheid gegrepen.

Niet elke achtervolging is echter succesvol. Een vluchtende haas kan plotseling links of rechts afslaan (een hoek slaan) waarbij zijn belager rechtdoor rent. Maar tijdens een achtervolging door meerdere honden zat de volgende hond de vluchteling na een hoek weer in no time op de hielen. Echter, als het de haas lukte om uit het zicht van zijn belagers te geraken, door in de ruigte te verdwijnen, had hij zich gered. Ook vluchtten slimme hazen, na het passeren van een hek, wel verder in een slootwal of door een droge greppel.

Bij de jacht met meerdere windhonden was een zogenaamde 'beskutter' van groot belang. Deze hond beschermde het gevallen wild tegen de overige honden om te voorkomen dat de prooi werd verscheurd. Het was tijdens de lange jacht bij menig jachtgezelschap gebruikelijk om na iedere bemachtigde haas een borrel te drinken.

Kievitseieren

De laatste jaren komt het zoeken van kievitseieren elk voorjaar weer in het nieuws. In de lokale dagbladen bestoken de voor- en tegenstanders van deze hobby elkaar met pro- en contra-argumenten. Gezien de ontwikkelingen van de laatste jaren lijkt het slechts een kwestie van tijd en deze eeuwenoude traditie behoort tot de voltooid verleden tijd. Of baron Carel, gewapend met een polsstok, het veld inging om eieren te zoeken wordt uit het handschrift niet duidelijk. Wel moet hij een kievitseitje zeer gewaardeerd hebben. Vaak werd er flink in de buidel getast voor de aankoop van kievitseieren. Het hoogste bedrag werd genoteerd op 24-4-1817 voor *Kievitseieren* Fl. 40.7.4. Helaas wordt het aantal eieren niet vermeld, maar voor die tijd was dit een aanzienlijk bedrag. De huisknecht verdiende bijvoorbeeld f 35,- per halfjaar. Het opdienen van een kievitseitje in het voorjaar was zeker

exclusief. Regelmatig werden er ook wild of kievitseieren 'naar Holland' verzonden, vrijwel zeker naar familie.

Een duiventil

Het eten van duif was in het begin van de negentiende eeuw nog heel gewoon. Deze duiven werden in duiventillen gehouden, waarbij opgemerkt moet worden dat een zolder waarop deze veldduiven werden gehouden, volgens de wet ook een duiventil was. De duiven vlogen vrij in en uit het duivenverblijf en zochten zelf hun kostje bij elkaar op de akkers in de omgeving. De til bood de vogels enkel een slaapplek en nestelruimte. De bijna vliegvlugge jonge duiven werden graag gegeten. Bovendien was de mest uit het duivenverblijf vrij kostbaar en krachtig. Het recht van duiventil betekende dan ook dat de veldduiven zich mochten voeden ten nadele van het omliggende land. Al in 1621 werd bij een verkoop van Klein Hermanastate genoteerd: *De grootte en Cleine poorte(n) met De Duijvefluygje(n)*. Al twee eeuwen voordat baron Carel op dit slot woonde, werden er dus al duiven gehouden. Maar de overgeleverde tekeningen tonen geen duivengaten (meer?) in de kleine of de grote poort, zoals dit nu nog te zien is in bijvoorbeeld de poortjes te Waaxens en Rauwerd. De duivenhouderij kwam in Friesland onder alle standen voor, waarbij de landadel wel de grootste aantallen had. Het aantal gehouden vogels varieerde van enige duiven tot enkele honderden paartjes. Tijdens het Koninkrijk Holland werd middels de al genoemde Jachtwet uit april 1807 bepaald dat degenen die een duiventil hadden, deze mochten behouden. Wel moest men zijn til laten registreren, waarvoor eens in de vijf jaar f 5,- verschuldigd was. De eerste Nederlandse jachtwet uit 1814 sloot hier bij aan. In Friesland werden in het tijdvak 1814 tot 1819 zo'n 300 duiventillen voor registratie aangemeld. Bij al deze tilhouders bevond zich ook baron Carel uit Minnertsga. Zijn duivenverblijf werd in de jaren 1815, 1819 en 1824 in de lijsten van de Opperhoutvesterij bijgeschreven. Na zijn overlijden in januari 1827 werd de til door zijn nabestaanden niet meer geregistreerd. Waar dit duivenverblijf zich precies bevond is niet

duidelijk geworden. Nog steeds in een poortgebouw? Mogelijk is ook dat de duiven waren ondergebracht bij een pachtboer. De landheer ondervond dan 'bij huis' geen overlast van de vogels.

Een vinkenbaan

Op 12 oktober 1824 werd er aan Rickert van Raalte f 50,- betaald voor een *vinkennet*, *vinken en het daartoe behorende*. Deze attributen zijn opmerkelijk, want ze maken deel uit van een vinkenbaan. Hiermee werden in de nazomer en herfst vinken gevangen. Aangezien er dat najaar geen reiskosten naar Holland worden vermeld, kan het niet anders om het vinkennet met toebehoren werd ter plaatse gebruikt. Het is voor het eerst dat een vermelding van een oude vinkenbaan in Friesland is gevonden. In Holland daarentegen hield de gegoede stand zich omstreeks 1800 uit liefhebberij graag bezig met de vinkenvangst in en achter de duinen. Wellicht is baron Carel of zijn zoon Willem met het 'vinkersvirus' besmet geraakt tijdens een bezoek aan Robert Collot d'Escury jr. op het buitenverblijf Rusthoek onder Loosduinen. Nu waren er meerdere soorten vinkenbanen, maar de beschrijving van een dergelijke baan is zeer kort als volgt. Op een geëgaliseerd stukje terrein werden langs de lange zijden één of twee slagnetten opgesteld. Langs de baan bevonden zich kooitjes met lokvinken. Op de baan zelf werd wat voer gestrooid en waren eveneens enige lokvogels aanwezig. De vanger bevond zich op ruime afstand achter de stuiken, een rietmat of in een vinkershuisje. Als er zich voldoende vinken binnen het bereik van de netten bevonden kon de vanger, met een treklijn, de netten doen dichtslaan. Tijdens de trektijd, van ongeveer september tot en met november, passeren grote aantallen trekvogels uit Scandinavië onze kustprovincies op hun tocht naar het zuidwesten. Het slot Klein Hermana werd destijds omzoomd door ongeveer vijf hectare *plaisier Bosch*, een grote oase van bomen in het vlakke land. Dit geboomte moet een grote aantrekkingskracht op diverse trekvogels hebben gehad. Met name vinken (bosvogels) maar ook spreeuwen en

Vinkenbaan 1617

lijsters hebben hier ongetwijfeld hun trektocht onderbroken om naar voedsel te zoeken. Kortom als vanglocatie voor trekvogels was de directe omgeving van het adellijke huis zeker niet ongeschikt. Over de resultaten van de vinkenvangende baron Carel (of zoon Willem) wordt niets vermeld. De vangsten konden per jaar enorm verschillen. Op de baan van de al genoemde Robert Collot d'Escury varieerden de aantallen gevangen vogels van enige honderden tot bijna 5000 vinken per jaar. Rest nog de vraag, waar bleven al die zangvogels? Ook nog in het begin van de negentiende eeuw werden er meestal maar twee groepen vogels onderscheiden: de eetbare en niet eetbare. De gevangen vinken waren ongetwijfeld bestemd voor consumptie en verdwenen in de keuken.

Slotopmerkingen

De aantekeningen van baron Carel eindigen in 1825. Hij overleed op 27 januari 1827. Over het jaar 1826 is er dus geen informatie meer over de jacht en vogelarij. Ook betekende het overlijden van Carel Emilius Els baron Collot d'Escury het vertrek van deze adellijke familie uit Minnertsgea. Er volgde een scheiding en deling van de bezittingen. Zijn weduwe, de baronesse Van Asbeck, zo blijkt uit de akte van scheiding en deling op 27 november 1830 verleden voor notaris J.C. Kutsch, woonde met de twee jongste kinderen (geboren in 1823 en 1825) in Leeuwarden. De drie oudste kinderen waren tijdens de scheiding van goederen respectievelijk 29, 24 en 19 jaar oud. Geen van hen is kennelijk van plan geweest op Klein Hermanastate te gaan wonen. Dit drielal vestigde zich buiten Friesland. Het slot bleek onverkoopbaar te zijn en de state werd in 1836 op afbraak verkocht. Hiermee verdween een prachtig buitenverblijf en de laatste zichtbare herinnering aan het rijke leven van een Rotterdamse jonkheer in Friesland.

Geraadpleegde literatuur:

Rob v.d. Laarse en Yme Kuiper, *Beelden van de Buitenplaats. Elitevorming en notabelencultuur in Nederland in de negentiende eeuw* (Hilversum 2005).
J.H.P. v.d. Vaart, S. Talsma e.a., *Kadastrale Atlas fan Fryslân 1832, diel 7: Ljouwert*, (Leeuwarden 1993).
A.H. Verster van Wulverhorst, *Geschiedkundige aantekeningen over het Jagtwezen sedert de vroegste tijden* (Amsterdam 1840).
M.H. Castelein, 'De lange jacht', in: *Bolwerk* (nov. 1972) 13.
J. Antonisse, *De jacht in Nederland* (Amsterdam [1969]).
K. Schotanus en G. Vogel, *Minnertsgea lykas it wie en nea wer wurde sil* [Minnertsgea] [1985].
Ignaz Matthey, *Vincken moeten vincken locken. Vijf eeuwen vangst van zangvogels en kwartels in Holland* (Hilversum 2002).

Nationaal archief, toegang 2.04.30, inv.nrs. 2067 & 2069, Archief van de dienst Oppershoutvesterij (Hieruit de geregistreerde duiventillen in Friesland 1814-1849).

Anderhalf decennium *Fryslân*

Geachte lezers,

Na vijftien jaar, circa 470 grotere en kleinere bijdragen in 58 afleveringen en ruim 1900 pagina's wordt het tijd het stokje over te dragen. Toen het Fries Genootschap mij vijftien jaar geleden vroeg om het eindredacteurschap van een nieuw historisch publickstijschrift op me te nemen heb ik wel even gearzeld.

Nadat ik om te beginnen als student al vanaf het begin in 1977 had meegedraaid in de redactie van de *Nieuwe Geografenkrant* en mij daar voornamelijk met (inter) nationale onderwerpen en thema's bezighield, leek een overstap van de mondiale en landelijke dynamiek naar de bedaagdheid van het regionale historische bedrijf wel het laatste waaraan je zou denken. Temeer waar ik inmiddels al weer enkele jaren meedraaide in de redactie van het tijdschrift *Noorderbreedte*, juist op het snijvlak van geografie, regio en ruimtelijke ordening. Al met al werd het heel wat minder saai dan verwacht want de wereld van de geschiedbeoefening in Fryslân ziet er inmiddels totaal anders uit, met dank aan internet, de mondialisering, de Europese eenwording en aan fusies, het hedendaagse synoniem voor ordinare bezuinigingen, waarbij de laatste tijd zelfs elders in het Noorden aan de poten van Fryslân als afzonderlijke provincie wordt gezaagd.

Identiteit, zelfgenoegzaamheid en een lage organisatiegraad, het waren deels negatieve kwalificaties die de eerste redactie ten geleide in de nazomer van 1995 aan de eerste *Fryslân* meegaf. Het is aan anderen om te beoordelen of wij er als redactie in geslaagd zijn om aan het versterken of afbreken daarvan ons steentje bij te dragen. Het zal wel een heel klein steentje zijn - laten we maar uitgaan van een zandkorreltje - dat veel eerder als een spiegeltje fungeerde dan als katalysator en dat laatste is weer niet zo vreemd omdat de gedrukte media in een rap tempo en over een breed front terrein prijs hebben moeten geven aan elektronische informatiedragers en smaakmakers.

Met het blad hebben Klazien - die geleidelijk aan de eindredactie overnam - en ik veel ups and downs beleefd. Zo stierf een vaste column die de gemoederen behoorlijk bezighield al snel een zachte dood. In 1999 slaagden we er wegens gebrek aan kopij niet in om vier afleveringen te maken en een gedroomde scoop over de heropgerichte Ridderschap van Friesland bleek door de informant aan meer media beloofd. Maar het staat in geen verhouding tot de mooie,

vooral ook gevarieerde afleveringen die we hebben mogen maken, nu eens met een interview, bijvoorbeeld met Theun de Vries, dan weer in een veelal door Johan Frieswijk geschreven belangwekkend *in memoriam*, een bijdrage uit de Verenigde Staten van Janet Sheeres of incidenteel een polemië. En, binnen de beperkte middelen viel met de drukker van het eerste uur Hellinga altijd wel wat te regelen zoals een fraai kleurenomslag of een gekleurde kaart over de hartpagina's. De meeste voldoening schonken de fraaie themanummers die we met de redactie mochten samenstellen. Soms min of meer 'zomaar', zoals het aan Domela gewijde nummer of dat over de kanton-gerechten, en driemaal 'officieel'. De eerste was naar aanleiding van het fel omstreden en daarom interessante 'jubeljaar' *Fryslân 500*, waarin nota bene een echte hertog van Saksen acte de présence gaf. Vër voor de canon- en beroemdhedenhype waren wij er al in 2000 bij met een nummer waarin met *Simmer 2000* als aanleiding, biografietjes van de beroemdste Friezen uit de twintigste eeuw en ook het 175 jarig bestaan (2002) van het inmiddels van koninklijk predikaat voorziene Fries Genootschap kwam in een themanummer aan bod. Onze werkgever verruilde zelfs het aloude toevoegsel 'van Geschied-, Oudheid- en Taalkunde' naar het voorbeeld van ons blad tegen 'voor Geschiedenis en Cultuur/foar Skiednis en Kultuer'. Over cultuur gesproken, die 'kon bij oans soms letterluk inne frituer', want we hadden de redactievergaderingen vrijwel steeds bij ons aan huis, redactieleden prikten regelmatig een vork mee en de nazit liep dikwijls uit tot in de kleine uurtjes.

Klazien en ik liepen al enige tijd met het idee om onze redactionele werkzaamheden voor dit tijdschrift te beëindigen. Daaraan liggen om te beginnen praktische redenen ten grondslag, zoals drukke eindredactionele werkzaamheden rond de onlangs verschenen *Bosatlas van Fryslân* en de productie van de *Nieuwe Encyclopedie van Fryslân* die wij momenteel samen met een enthousiast team van redacteuren onder handen hebben. De wellicht belangrijkste reden om te stoppen is de lengte van onze verbintenis (vijftien jaar) met het tijdschrift *Fryslân* zelf. De aankondiging van het KFG om een nieuw historisch tijdschrift als opvolger van *Fryslân* uit te gaan geven viel toeval-ligterwijs samen met ons besluit. De transformatie van *Fryslân* naar een nieuw tijdschrift is zoals u weet allesbehalve een bezuiniging en intussen in volle gang. Wij wensen Siebrand en zijn team alle inspiratie toe om dit nieuwe magazine tot een succes te maken.

Ik bedank – mede namens Klazien – het Koninklijk Fries Genootschap voor het in de afgelopen jaren geschonken vertrouwen en voorts uiteraard de redactieleden van de afgelopen vijftien jaar en alle anderen die een bijdrage hebben geleverd aan *Fryslân, nieuwsblad voor geschiedenis en cultuur*.

Meindert Schroor.
Hoofdredacteur *Fryslân*

Samenstelling redactie *Fryslân* van september 1995 t/m april 2010:

Meindert Schroor	hoofd-eindredacteur	september 1995 t/m april 2010
Hans Mol	redactielid	september 1995; januari 2001 t/m maart 2007
Hotso Spanninga	redactielid	september 1995 t/m december 1996
Joop Woudstra	redactielid	september 1995 t/m december 1997
Johan Frieswijk	redactielid	september 1996 t/m december 2001
Yme Kuiper	redactielid	september 1996 t/m december 2000
Evert Kramer	redactielid	januari 1998 t/m maart 2006
Harm Nijboer	redactielid	juni 2000 t/m juli 2005
Martha Kist	redactielid	januari 2002 t/m april 2010
Kerst Huisman	redactielid	januari 2004 t/m april 2010
Marlies Stoter	redactielid	september 2005 t/m april 2010
Meindert Seffinga	redactielid	juni 2007 t/m april 2010
Klazien Schroor-Dijkstra	redactiesecretaresse	januari 1996 t/m april 2010

Het redactieteam op de trap van de Kanselarij, met op de achtergrond de toren van de Bonifatiuskerk, in Leeuwarden. Helaas ontbreekt Harm Nijboer, die verhinderd was naar Leeuwarden te komen.

Van beneden naar boven:

Rij links: Hans Mol, Johan Frieswijk, Hotso Spanninga, Yme Kuiper.

Rij midden: Kerst Huisman, Joop Woudstra, Meindert Seffinga, Marlies Stoter.

Rij rechts: Meindert Schroor, Evert Kramer, Martha Kist, Klazien Schroor-Dijkstra

(foto: Fotopersbureau Het Hoge Noorden, Jacob van Essen)

Siebe Johannes ten Cate - een impressionist uit Sneek

Eind januari nam Arno Brok afscheid als burgemeester van Sneek. Hij was voorgedragen voor het burgemeestersambt van Dordrecht. Omdat de contacten tussen hem en ons museum altijd hartelijk waren geweest, leek het mij passend hem een afscheidscadeau aan te bieden. Ik zocht inspiratie in onze collectie. In ons registratiesysteem zocht ik op de trefwoorden Sneek en Dordrecht. Het resultaat van dergelijke zoekacties is vaak verrassend.

Zo ook nu: een schilderij van de in Sneek geboren kunstschilder Siebe Johannes ten Cate met een voorstelling van de haven van Dordrecht. Dat Siebe ten Cate ook nog een zoon van een Sneker burgemeester was, maakte het plaatje compleet. Een reproductie van het schilderij werd afgedrukt en aangeboden aan de afscheidnemende burgemeester.

Over de kunstenaar Siebe ten Cate gingen duistere verhalen rond. Hij zou in 1908 in Parijs door een pistoolschot om het leven zijn gekomen. Het zou een "crime passionnel" zijn of het zou gaan om een uit de hand gelopen ruzie met een kunstbroeder. In de familie ging ook het verhaal dat de moord te maken had met de anarchistische kringen waarin Ten Cate vertoefde. Zoiets vraagt om nader onderzoek en daarbij is internet tegenwoordig heel behulpzaam. Wie zoekt naar de naam van de schilder vindt op internet allerlei verwijzingen naar musea, waar zijn werken hangen

en naar kunsthandels waar zijn werk nog steeds te koop is. In Sneek is Siebe ten Cate al lang vergeten, maar in Parijs hangen zijn schilderijen en pastels in de vaste opstellingen van het Musée Carnavalet en in het Louvre.

Onrustige geest

Siebe Johannes ten Cate werd geboren op 27 februari 1858 in Sneek. Hij was de derde zoon van Jan ten Cate (1828-1876) en Popkje Tuymelaar (1827-1879). Vader Jan ten Cate was leerlooier. Hij was eigenaar van de eekmolen De Hoop en de vellenbloterij aan de Woudvaart te Sneek. Kennelijk was het een winstgevend bedrijf, want Jan ten Cate kocht in 1864 een groot en riant woonhuis aan de Wijde Noorderhorne te Sneek, het monumentale pand waar nu de bibliotheek van Sneek is gevestigd. Na een carrière in de stedelijke politiek, werd hij in 1873 benoemd tot burgemeester van de stad Sneek. Hij trad daarmee in

De Notre Dame in Parijs, geschilderd door Siebe ten Cate (particuliere collectie, Zwolle)

de voetsporen van zijn vader Steven ten Cate, die ook burgemeester van Sneek was geweest. De burgemeesterscarrière van Jan ten Cate duurde slechts drie jaar. In 1876 stierf hij op 48-jarige leeftijd. In het gezin van Jan ten Cate werden zeven kinderen geboren. Vier daarvan werden niet oud. Drie meisjes kwamen vóór hun zesde levensjaar te overlijden. De oudste zoon, Steven ten Cate, is evenmin oud geworden. Hij studeerde nog rechten aan de universiteit van Leiden, toen hij in 1880 bij een ongeluk met een sleepboot bij IJmuiden om het leven kwam. Alleen broer Teunis en zus Berber werden oud en stichtten een gezin.

Van de jeugdijaren van Siebe weten we niet veel. In een groot artikel over Siebe ten Cate in Elsevier's Maandblad schrijft de publicist Bulée dat hij al vroeg een onrustige geest had, die hem deed verlangen naar de wereld buiten Sneek. In Sneek kreeg Siebe ten Cate zijn eerste tekenlessen "van den Heer Groenevelt, dien hij altijd met vriendelijken eerbied herdenkt". Dit moet Jacob Groenevelt jr. (1840-1901) zijn geweest. Hij was tekenleraar aan de Hogere Burgerschool te Sneek, zo blijkt uit een advertentie in de Leeuwarder Courant van 1 mei 1877. Hij gaf ook privéles in zijn woning aan de Looxmagracht 5 te Sneek. Jacob Groenevelt ontwikkelde een eigen lesmethode. In 1881 verscheen bij uitgeverij Kluitman te Alkmaar het boek: *"De kleine teekenaar, voorbeelden om op de lei te tekenen"*.

Impressionistische stijl

Na de HBS bezocht Siebe ten Cate de kunstacademies van Den Haag, Amsterdam, Antwerpen en Brussel. De onrustige geest, waarover in het artikel in Elsevier wordt gerept, blijkt ook uit het feit dat hij na zijn studietijd zeer veel reizen maakte, naar onder andere Zweden, Noorwegen, Engeland, Spanje, Algerije en Egypte.

In 1880 vestigde hij zich in Parijs. Hij was toen 22 jaar oud en had al heel veel van de wereld gezien. En er was weinig dat hem nog aan Sneek bond. Zijn vader was overleden in 1876, zijn moeder in 1879 en in 1880 was zijn oudste broer Steven bij een ongeluk om het leven gekomen. Een paar maand na het overlijden van moeder Popkjen Tuymelaar, trouwde Siebe's zus Berber ten Cate (1844-1911) met ir. Jan Mulder (1844-1895). Zij betrokken de ouderlijke woning van de bruid, aan de Wijde Burgstraat. In notariële akten inzake de nalatenschap van Popkjen Tuymelaar wordt Jan Mulder genoemd als voogd voor Teunis, de jongste zoon uit het gezin, die toen 15 jaar oud was. Jan Mulder was ingenieur bij de spoorwegen en was naar Sneek gekomen voor de aanleg van de spoorlijn van Leeuwarden naar Stavoren. Deze lijn werd in de jaren 1883-1885 geopend. In 1887 verhuisde de familie Mulder-ten Cate van Sneek naar Terneuzen. Ook nadat hij zich in Parijs had gevestigd, bleef Siebe ten Cate veel reizen. In veel Europese landen, maar ook in Afrika en in Noord Amerika, liet hij zich inspireren. Aan de hand van tekeningen, schetsen

en pastels moeten zijn reizen min of meer gereconstrueerd kunnen worden. Tijdens zijn reizen kwam hij ook vaak terug in zijn vaderland. Of hij dan ook in Sneek kwam is niet bekend. Er zijn geen werken bekend, die in Sneek gemaakt zijn. Wel zijn er tientallen pastels en schilderijen gemaakt in de omgeving van Dordrecht, Rotterdam, Katwijk en Veere. Bulée: "Zijn mooiste onderwerpen ontleende hij aan groote havenplaatsen: Londen, Le Havre, Rotterdam, Dordrecht, waarvan hij de contrasten van het woelige leven op de kaden en de rustige breedheid van het water zoo treffend weet te paren".

Siebe ten Cate schilderde in impressionistische stijl. In het Parijs van 1880 was het al geen nieuwe stroming meer, maar de schildertrant leverde er ook toen nog wel veel discussie op. Volgens Bulée deed Siebe ten Cate daar niet aan mee: "Hij is weinig communicatief van aard, houdt niet van twistgesprekken over kunst. 'Waartoe dienen deze', zeide hij mij eens, terwijl wij dit onderwerp bespraken, 'hoe meer men er over praat, hoe minder men het er over eens wordt. En ten slotte heeft iedereen gelijk, vooral hij die op zijn stuk staat en mooi vindt wat naar zijn opvatting mooi is'. (...) Hij gaat rustig zijn gang, met de overtuiging dat een artist alleen rekenschap verschuldigd is aan zich zelve, aan zijn geweten".

Ondanks dat Siebe ten Cate zich los wilde maken van alle twistgesprekken over kunst, voelde hij zich wel thuis bij de impressionisten. Zijn schilderijen en pastels werden verkocht door Paul Durand Ruel, die gold als een belangrijkste promotor van impressionistische kunstenaars. Durand Ruel had een galerie aan de Rue Lafitte. Hij exposeerde de schilderijen op een manier die toen heel ongebruikelijk was. In de meeste kunsthands hingen de schilderijen muurvullend, van het plafond tot aan de vloer. In de galerie van Durand Ruel werden de schilderijen alleen op ooghoogte geëxposeerd, met flink wat ruimte tussen de werken. Ook anderszins roeide Paul Durand-Ruel tegen de stroom op. Terwijl critici het werk van de impressionisten weghoonden, exposeerde hij het werk van kunstenaars als Claude Monet en Camille Pissarro. Tegen het eind van de 19de eeuw was er meer waardering voor de impressionisten en groeide de galerie van Durand Ruel uit tot een gerenommeerde kunsthandel. In deze galerie werden ook de werken van Siebe ten Cate verkocht.

Geen mondain kunstenaar

In 1898, toen het artikel van Bulée in Elsevier's Maandblad verscheen, had Siebe ten Cate zijn atelier in de Rue de Malte 65, achter de Place de la République. Bulée beschrijft de woon- en werkomgeving van de schilder. Hij woont er op de vierde verdieping van een groot pand "waar hij stil leeft en werkt te midden zijn viervoetige huisgenooten". Het atelier heeft een hoog dakvenster, dat zorgt voor prachtig licht. In het midden staat een soort huisaltaar met koperen kandelaars en een opengeslagen statenbijbel. Aan de wand hangen affiches en pastels. Ook zijn

er herinneringen aan zijn geboortegrond: er hangt een Friese klok en er staat een Hindelooper kastje. Siebe ten Cate is niet getrouwd. Hij woont alleen met een hondje en drie katten. Volgens Bulée was Ten Cate erg dol op op zijn dieren: "onder alle dieren staan de katten het hoogst in ten Cate's sympathie aangeschreven". Hun namen worden in het artikel genoemd en zelfs de karakters van de dieren worden op - aangegeven van de kunstenaar - door Bulée beschreven. Het rasloze hondje heeft een opvallende naam: Frise Poulet. Het artikel van Bulée wordt geïllustreerd met een foto van Ten Cate in zijn atelier. We zien een keurige heer in zwart pak, die, gezeten in een stoel met loslatende franje, aan een tafel met een Perzisch kleed, bezig is met een pasteltekening. Niet het prototype van een mondaine kunstenaar.

Dat Siebe ten Cate er zich niet kleepte als artiest viel ook anderen op. Vincent van Gogh beschrijft hem in een brief aan een vriend als een kleine, bleke man, met donker haar en gekleed in een zwart lakens pak. Voor Van Gogh was Siebe ten Cate een schilder die hij niet goed kon plaatsen: "Gij zegt, ten Cate sprak tot U over dergelijke dingen als ik. Que soit, doch indien de Heer ten Cate is een persoon die ik op zekeren dag eens heel even op Uw atelier gezien heb, dan betwijfel ik ten zeerste of hij en ik in den grond precies dezelfde gedachten hebben. Is hij iemand klein van persoon en met zwart althans donker haar en vrij bleke gelaatskleur, bij de gelegenheid dat 'k hem zag althans zeer netjes geheel in 't zwart laken gekleed? Ge moet weten dat ik gewoon ben erg op 't fysiek der personen te letten als ik na wil gaan hoe hun denkwijze eigenlijk is. Maar nu is de Heer ten C. iemand die ik maar ééns en zeer ter loops gezien heb, als ik hem nl. gezien heb, en dus kan ik geen peil op hem trekken". Vincent van Gogh schreef dit in een brief aan de jonge kunstenaar Anton van Rappard, met wie hij in 1880, toen ze beide in Brussel woonden, bevriend was geraakt. Van Gogh had net besloten kunstschilder te willen worden. Op 1 november 1880 schrijft Vincent van Gogh zijn broer Theo over de ontmoeting. "Ben

Nachtgezicht op Dordrecht door Siebe ten Cate (coll. Fries Scheepvaart Museum)

ook eens bij Mr v. Rappard geweest die nu woont Rue Traversière 64 en eens met hem gesproken. Hij heeft een goed voorkomen, heb van zijn werk nog niet anders gezien dan een paar kleine pentteekeningen van landschap. Maar hij woont nog al rijk & ik weet niet of hij de persoon is met wien ik b.v. zou kunnen zamenwonen & zamenwerken om finantieele reden".

Bewondering

Van dat samen wonen is niets gekomen. Van Gogh ging terug naar Nederland en woonde bij zijn ouders. Maar Van Gogh en Van Rappard bleven elkaar wel schrijven, over de kunst en ook over de zin van het volgen van een kunstopleiding. In de brief waarin Siebe ten Cate wordt genoemd gaat het vooral daarover: moet een kunstenaar geschoold worden? Van Rappard had les gehad van Laurens Alma Tadema en was van mening dat Van Gogh ook profijt kon hebben van een opleiding, bijvoorbeeld aan de Academie in Brussel. Waarschijnlijk was het Ten Cate die Van Rappard had geadviseerd zich in te schrijven voor een wintersemester aan de Academie van Brussel. Kennelijk beviel het goed en gaf Van Rappard aan Van Gogh het advies zich ook te laten scholen.

In zijn brief van 21 november 1881 schrijft Van Gogh dat hij daar geen zin in heeft. Kunst laat zich niet leiden door opdrachten en adviezen van leermeesters. Je moet het leren in de praktijk, door in het diepe te springen.

Dat Ten Cate kennelijk iemand was met een onpeilbare geest, blijkt uit het feit dat zowel Van Rappard als Van Gogh in hem een bondgenoot voor hun tegengestelde standpunten zien. Van Rappard schaat Ten Cate aan zijn zijde in zijn advies aan Van Gogh zich te laten scholen. Van Gogh schrijft terug dat hij - net als Ten Cate - de durf heeft om los van leermeesters in het diepe te springen.

"Dan echter wanneer gij eens en voor altijd (want als gij eens U er inwerpt zult ge er niet van terug keeren) U hals over kop zonder slag om den arm in de werkelijkheid stort, dan zult gij zelf net precies spreken als ten Cate en net precies als ik tot anderen die zich nog aan de akademie vastklemmen. Want naar aanleiding van een & ander dat ge mij verteld hebt van den Hr ten Cate geloof ik dat zijne redenatie tot U gereduceerd kan worden tot deze woorden: Rappard, houd geen slag om den arm maar werp U hals over kop in de werkelijkheid. Die volle zee is Uw eigenlijk element en zelfs op de akademie verloochent ge Uw eigenlijk karakter en natuur niet en daarom willen de Heeren aldaar U eigenlijk niet erkennen en sturen U met een kluitje in 't riet. De Heer ten Cate en nog meer ik kunnen daarom de zee nog niet baas en kunnen ons nog niet zóó bewegen & manoevreeren als we zouden willen doch dat neemt niet weg dat als we niet verzuipen of tegen de rotsen worden verbrijzeld in de branding, we echte zeelui zullen worden. En er is geen genade voor, een tijd van tobberij en scharrelen moet een iegelijk door die afsteekt naar de diepte. Wij beginnen met weinig of geen visch te vangen maar we leeren

Portret van Siebe ten Cate, geschilderd door collega J. Fachelein (particuliere collectie, Zwolle)

't vaarwater kennen en ons bootje sturen en dat is al vast iets onmisbaars. En over een poosje dan vangen we veel visschen en grooten ook hoor! De Hr ten Cate maakt evenwel denk ik waarschijnlijk bij voorkeur jagt op ander soort visch dan ik omdat onze temperamenten geloof ik uiteen loopen, want 't is ieder visscher gepermiteerd zijn fort te maken van wat hij wil maar onwillekeurig loopt een visch van 't eene soort in 't andere net en een van 't andere soort in t'eene en zoo kan er soms overeenkomst zijn tusschen zijn vangst en de mijne".

Het is duidelijk: Van Gogh heeft bewondering voor de zelfstandige koers die Siebe ten Cate als kunstschilder vaart, maar het is een andere koers dan die hij verkiest. Van Gogh constateert dat er tussen hem en Ten Cate een verschil in temperament is. En dat beeld klopt waarschijnlijk wel.

In een catalogus van het veilinghuis Drouot (december 1912) schrijft Charles Baussan over het leven van Siebe ten Cate: "il vit seul avec son violon, ses crayons, ses pastels, ses pinceaux et ses chats (...) Il a horreur du monde". Het beeld dringt zich op van een wat eenzame man. De schilderijen en pastels van Ten Cate ademen dezelfde sfeer. Ze zijn wat melancholiek. Ten Cate maakte veel sneeuwlandschappen. Op een ervan loopt een man alleen, weggedoken in zijn kraag, met zijn hondje, door de kou. In de stadsgezichten zijn wel veel mensen te zien, maar ook zij hebben niet echt een gezicht. Ze dienen meer ter stoffering van het schilderij, dan als personen. Op veel van zijn stadsgezichten regent het. Met de weerspiegelingen in het plaveisel

geeft dat een prachtig effect, maar je wordt er niet vrolijk van. Een man alleen, die meer geniet van zijn katten, dan van de mensen om zich heen.

Tragische dood

In Parijs woonde Siebe ten Cate op verschillende adressen. Zijn laatste adres was aan de Rue Faubourg du Temple, op nummer 4. In 1904 kwam hij hier te wonen, bij de familie Spielmann. Op 9 december 1908 maakte Siebe ten Cate een wandeling door de stad, waarvan hij niet terug keerde. Hij werd dood op straat gevonden in de Rue Réaumur, bij het Musée des Arts et Métiers. Omdat hij geen papieren bij zich had, werd hij door de politie anoniem opgebaard in het lijkenhuis van Hôtel Dieu bij de Notre-Dame. Het duurde enige dagen voordat het de politie duidelijk werd wie de overledene was. Waarschijnlijk heeft de familie Spielmann de vermissing gemeld bij de politie en is zo de identiteit vast komen te staan. In de *Morgue de Paris* was inmiddels een rapport opgemaakt. Daarin staat ook de doodsoorzaak: "mort subite – congestion – cause inconnue" Een plotselinge dood door congestie, waarschijnlijk een hartstilstand of hersenbloeding, dat wordt niet precies duidelijk. Maar in ieder geval geen moord. In het rapport wordt ook beschreven hoe Siebe ten Cate op het moment van zijn dood was gekleed en wat hij bij zich had: "Porte-monnaie vide (...) porte-cigarettes vide (...) parapluie avec fourreau" – een lege beurs, een leeg sigarettendoosje en een paraplu met hoes.

Siebe ten Cate is op 14 december 1908 begraven.

Siebe ten Cate leest zijn krant (fotocoll. Fries Scheepvaart Museum)

Het overlijdensbericht is opgesteld door zijn zuster Berber Mulder-ten Cate en door de familie Spielmann. De herdenkingsbijeenkomst was in het huis van de schilder aan de Rue Faubourg du Temple. Siebe ten Cate is begraven op de begraafplaats Père Lachaise. In de krantenberichten over de dood van de kunstenaar werd niet vermeld dat hij vermoord was. Het is daarom een raadsel waarom in Sneek wilde verhalen de ronde deden over het levenseinde van Siebe ten Cate. Er was geen sprake van moord, noch van een crime passionel. Er was geen sprake van een ruzie met kunstbroeders of een strijd tussen anarchisten. Siebe ten Cate is op straat onwel geworden en overleden. In de familie ging ook het verhaal dat hij in bittere armoede is gestorven. Hij zou te trots zijn geweest om zijn familie om financiële steun te vragen, terwijl dat wel had gekund, want zijn neef Gerrit Jan ten Cate was bankier in Sneek. Ook het waarheidsgehalte van dit verhaal mag in twijfel worden getrokken. De foto's van de schilder in zijn atelier tonen geen armoedige leefomgeving. Dat de lijkschouwer in zijn rapport melding maakt van een lege portemonnee, toont alleen aan dat hij op dat moment geen geld bij zich had. Het feit dat Siebe ten Cate in Parijs een testament op liet maken, geeft wel aan dat hij geen armoedig bestaan had. Wie geen bezit heeft hoeft ook geen testament op te maken.

Kennelijk heerste bij de familie het beeld dat Siebe ten Cate zijn leven in Parijs sleet als een mislukt kunstenaar. Hij voerde weliswaar geen grote staat en woonde niet in een groot huis, zoals zijn ouders, maar als kunstenaar had hij in Parijs toch wel degelijk enige naam gemaakt. Zijn werk was te zien bij galleries en kunsthandels met grote namen: de Kunstclub te Rotterdam (1879), de Galerie Durand Ruel te Parijs (1891), de Triënale van Brussel (1893), Pulchri Studio Den Haag (1896), de Wereldtentoonstelling Parijs (1900), de Salon d'Automne in het Grand Palais (1903, 1904, 1905) en de Galerie Tempelaere te Parijs (1906). Ook in Duitsland en in Italië waren er tijdens zijn leven al tentoonstellingen van zijn werk gehouden. Dat het werk van Siebe ten Cate werd verkocht door Paul Durand Ruel, geeft aan dat hij geen kleine kunstenaar was. Daar hingen per slot van rekening de

grote impressionisten. Siebe ten Cate was bovendien lid van de in 1903 opgerichte *Salon d'Automne* en exposeerde daar in de jaren 1903-1905.

Expositie

Ook nu is er nog wel de nodige belangstelling voor Siebe ten Cate. In 1984 was er een expositie van de pastels uit de collectie van het Musée Carnavalet te Parijs. Er hingen maar liefst tien werken van Siebe ten Cate. Museumdirecteur Bernard de Montgolfier karakteriseerde het oeuvre van Ten Cate als melancholiek en was van mening dat Ten Cate recht had op hernieuwde aandacht. Die aandacht kreeg hij, al was het alleen al omdat zijn schilderijen te zien zijn in de vaste opstellingen van het Musée Carnavalet en van het Musée du Louvre. Beide keren betreft het documentair werk: gezichten op de ruïnes van het Tuilerieënpaleis, dat in 1871 door de aanhangers van de Commune in brand was gestoken.

In de kunsthandel is eveneens nog steeds belangstelling voor Siebe ten Cate. Nu de grote impressionisten bijna onbetaalbaar zijn geworden, is er een levendige handel in de schilderijen en pastels van minder bekende impressionisten als Siebe ten Cate. Zijn naam duikt meermalen op in verkoopcatalogi van veilinghuizen en kunsthandels.

Een verzamelaar uit Zwolle belde mij op - in dezelfde week waarin burgemeester Brok afscheid nam van de stad Sneek. Hij had de afgelopen jaren tientallen schilderijen en pastels van Siebe ten Cate gekocht en hij had bovendien vele andere herinneringen aan de schilder: catalogi, brieven, krantenartikelen. Ook prachtige schetsen en foto's en zelfs een geschilderd portret van Siebe ten Cate behoren tot zijn collectie. "Wordt het niet eens tijd om een tentoonstelling over Siebe ten Cate te houden, in de stad waar hij geboren is", zo stelde hij voor. Nadat het museum is verbouwd en beschikt over een grotere ruimte voor tijdelijke exposities, zullen we proberen dat voor elkaar te krijgen. De vooruitzichten op het slagen daarvan zijn goed: de Parijse musea reageerden alvast welwillend toen de eerste contacten werden gelegd.

Literatuur:

- *Sneeker Nieuwsblad* 23 nov. 1972, artikel door H. Halbertsma
- *Sneeker Nieuwsblad* 7 jan. 1985, artikel door S. ten Hoeve
- C.L. ten Cate, Genealogie van de Friese takken der (van oorsprong doopsgezinde) familie ten C(K)ate uit Borne (Utrecht, 1985)
- Bulée, "Siebe ten Cate" in: *Elsevier's Geïllustreerd Maandblad*, jaargang 8, nr. 12 (1898) pp. 481-493
- A.B. Loosjes-Terpstra, "Franse invloed in het werk van te Parijs wonende Nederlanders" in: *Moderne kunst in Nederland 1900-1914* (Utrecht, 1987)
- *Pastels du musée Carnavalet* (Catalogue III), 1982
- Catalogi Salon d'Automne 1903-1905
- www.vangoghletters.com

Het masker van Odin op de beugelschijffibula van Wijnaldum

Het is de droom van iedere amateur-archeoloog: goud vinden uit een ver verleden. Het overkomt Rinze Cuperus in augustus 2009, wanneer hij met zijn metaaldetector de grond op de Tjitsmaterp in Wijnaldum afzoekt. Dit keer komt er geen verroeste spijker of een verloren muntstuk tevoorschijn, maar een klein stukje goud. Na inspectie in het Fries Museum wordt bevestigd, dat de vondst afkomstig is van de beroemde mantelspeld van Wijnaldum. Het lukt conservator archeologie Evert Kramer om het stukje precies in te passen in het ontbrekende middenstuk van de kopplaat. Groot nieuws en tijd om aan hem te vragen het hele verhaal van de mantelspeld uit de doeken te doen.

Rommelbak
Voor Evert Kramer is het nauwelijks te geloven dat de voorstelling op de kopplaat van de mantelspeld eindelijk zichtbaar is geworden. En dat meer dan een halve eeuw na het vinden van het eerste stuk van de mantelspeld, de zogenaamde voetplaat. De geschiedenis van de vondst van de mantelspeld en het ontraadselen van de voorstelling is een ingewikkeld verhaal van letterlijke en figuur-

lijke brokstukjes, van gemiste kansen maar vooral ook van samenspel van deskundigen, liefhebbers en amateurs.

‘Om te beginnen: toen er in 1990 bij het begin van de opgravingen in Wijnaldum werd teruggeblikt naar de eerste ontdekking aan het begin aan de jaren vijftig bleek dat er al een paar dingen rond de precieze vondst niet meer echt helder te krijgen waren. De zoon van de boer, de eigenaar van het land, meende

De mantelspeld van Wijnaldum met een aanduiding van de onderdelen Foto Erik Hesmerg 1999

De mantelspeld van Wijnaldum met de recente vondst Foto Henri Vos, 2010

dat zijn vader het gevonden had. Maar dat leek ons meteen al heel onwaarschijnlijk, dat een boer in 1950 op het land zelf drainagegreppels graaft. Daar had hij landarbeiders voor en dat was ook het verhaal in het dorp: een landarbeider had tijdens het graven van diepe sleuven, een soort drainage pijpjes, de voetplaat gevonden. Die arbeider heeft het aan boer Bergmans senior gegeven en die heeft het nog vrij lang in een rommelbak ergens op stal laten liggen tot de plaatselijke huisarts het stuk onder ogen kreeg. Dokter Van der Kooi was geïnteresseerd in archeologie en stelde bij elke patiënt dezelfde vraag: "Heeft u nog wat bijzonders gevonden?" "Ja, ik geloof het wel", zei Bergmans en liet hem in de rommelbak kijken waar de voetplaat in lag. Van der Kooi wist meteen: dit is interessant. Gelukkig heeft hij het niet voor zichzelf gehouden want er zijn ook verzamelaars die zo'n bijzonder stuk gelijk thuis in de kluis opbergen. De boer heeft destijds wel duidelijk aangegeven hoe de spelregels waren. Hij wilde weten wat de deskundigen er van vonden en dan wilde hij er wel weer over praten. Van der Kooi bracht het stuk naar Bram Wassenbergh,

de directeur van het Fries Museum. Uiteindelijk heeft Wassenbergh Bergmans thuis opgezocht. Mevrouw Bergmans heeft toen bedongen dat ze er enkele stukken porselein voor terug wilde hebben en zo is het ook gebeurd.

Animositeiten

Dan kom je op het verhaal van hoe het verder is gegaan. Waarom gaat Wassenbergh met de voetplaat op zak naar Engeland, naar Bruce-Mitford van het British Museum in Londen? Waarom geeft hij het niet gewoon te zien aan iemand die zich al decennia lang in de materie had verdiept, ook in het Friese koninkrijk? Deze expert bij uitstek, Boeles, was jammer genoeg met veel gedonder in 1951 weggestuurd als conservator door een akkefietje rond een botte weigering van zijn kant om een Friestalige brief te beantwoorden (zie *Fryslân* 6, 2000, no. 2, p.14-15). Ik denk niet dat Wassenbergh de grootheid had om met die voetplaat naar de oude Boeles te gaan. Dat had hij beter wel kunnen doen. Wassenbergh had een klassieke, kunsthistorische opleiding en niet het besef

dat er gegraven moest worden om de exacte vondst-context van de voetplaat te kunnen achterhalen. Zo kom je namelijk te weten of het om een grafvondst, een (bouw)offer, een begraven schat of een depot van een goudhandelaar gaat.

Wassenbergh had nog een vingerwijzing kunnen krijgen van een archeoloog uit zijn eigen omgeving, Herre Halbertsma. Halbertsma deed destijds veel onderzoek, ook in Friesland, maar ook hij was meer een geschiedenisman dan een graver. Ik heb hem eens gevraagd waarom hem dit is ontkomen. Maar hij had al een vooropgestelde mening en dan gaat het ook vaak fout. Herre's antwoord was: "Och, alles wat we hier vinden, dat is sloopgoud! De Friese koningen zaten niet daar. Als ze ergens gezeten hebben dan zaten ze bij Staveren".

Jammer genoeg is de vondst ook niet in Groningen gemeld, waar Van Giffen professor in de archeologie van Noord-Nederland was. Maar dat zou evenmin gebeurd zijn onder Boeles, want het boterde absoluut niet tussen deze twee heren. Als Van Giffen de voetplaat wel op zijn bureau gekregen had, dan had hij meteen gezegd: "Jongens, er naar toe met opgravers! We gaan daar onderzoek doen, want dit is heel bijzonder."

Gemiste vondstomstandigheden

'Wassenbergh was wel op de hoogte van de literatuur en wist dat er in 1939 in Engeland bij Ipswich een scheepsgraf uit de vroege middeleeuwen ontdekt was, waarin wonderschone sieraden en kledingonderdelen van goud ingelegd met emaille en almandien gevonden waren. Deze zogenaamde Sutton Hoo grafvondst wordt verbonden met de legendarische Angelsaksische koning Redwald. De archeologische vondst was tijdens de oorlog en erna bestudeerd en gepubliceerd door Bruce-Mitford. Twee schouderplaten uit Sutton Hoo vertonen qua techniek en uitvoering grote gelijkenis met de voetplaat van Wijnaldum. Daarom ging Wassenbergh naar deze Bruce-Mitford toe, die ook bijzonder enthousiast reageerde. Maar ook hij verzuumde verder te vragen naar de vondstomstandigheden. Opgravers hadden ze nodig gehad en mensen die sporenonderzoek konden uitvoeren.

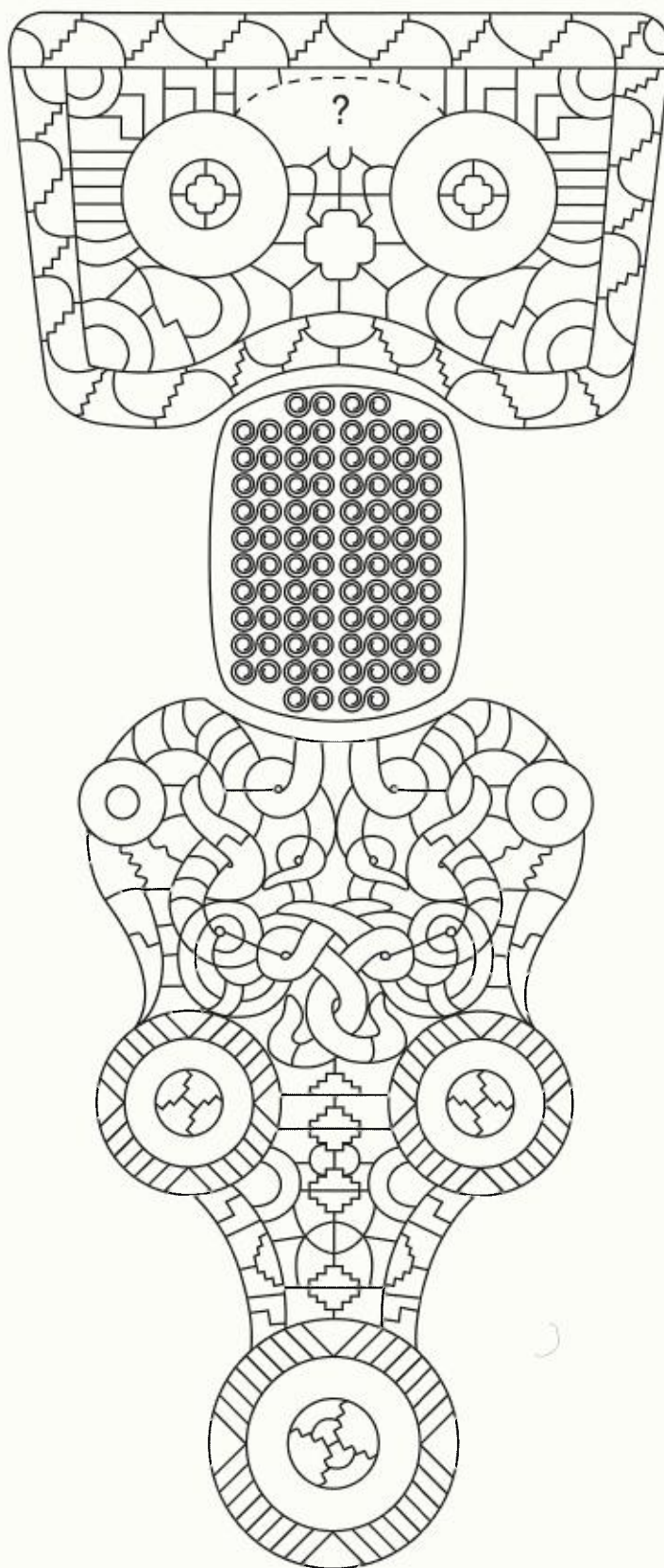
Ze hebben gewoon pech gehad in die tijd. Het is alsof er een vloek op rustte, op zo'n ontdekking die dan net niet de behandeling krijgt die het verdient.

Er gonst nog altijd een verhaal in Wijnaldum dat er ook schedels gevonden zijn en dan kun je je afvragen of die schedels gevonden zijn vlakbij de voetplaat of gewoon ergens op het land. Als we hier wel een afdoend antwoord op hadden, dan was het duidelijker of de mantelspeld als grafgift, als bouwoffer of als depot van een goudhandelaar of als een begraven schat in de grond is geraakt. In 1990 begonnen pas de grote gecoördineerde opgravingen door de Universiteiten van Groningen en Amsterdam en dat was gewoon veel te laat om daar nog helderheid over te krijgen. Wij hoopten, dat in Wijnaldum ook een schip lag zoals in Sutton Hoo of in de Oslofjord. De bult in

Wijnaldum is zo langgerekt en het schip kan wel 150 meter verderop liggen. Misschien vinden ze het over tweehonderd jaar op het land van een andere boer en dat is de tragiek.

Jan Zijlstra als schatbewaarder

Nadat ongeveer in 1953 de voetplaat was gevonden, bleef het lang stil. Toen ik in 1980 net in het museum werkte, hing de voetplaat - en helemaal niet als een uitzonderlijk voorwerp - temidden van allerlei dingen van brons en zilver in een vitrine. Voor het vervolg van het verhaal is de introductie van de metaaldetectoren van groot belang. Afkomstig uit het leger ging er bijna zeven jaar overheen alvorens er voor de amateur-archeoloog bruikbare exemplaren in de handel kwamen. Vanaf 1980 begon Jan en alleman muntjes, goudbrokjes en andere metalen voorwerpjes op te piepen, die soms gemeld werden en soms niet. Maar pas in 1988 was er iemand, die in staat was om te concluderen dat er stukjes tussen zaten, die bij de bekleding van de voetplaat hoorden. Dat was Jan Zijlstra, nu al jaren vrijwilliger in het Fries Museum en met een grote belangstelling voor de Middeleeuwen. Hij zag kans de brokstukjes van de vindsters op te kopen en in 1988 hadden we voor het eerst contact. Even na 1990 hebben we alle fragmenten, groot en klein, van hem voor het museum kunnen verwerven. Het is heel bijzonder geweest om als Fries Museum alle stukken van de fibula in één hand te krijgen. Zijn reconstructie van de voetplaat en alle kleine en ook grotere brokstukjes maakten duidelijk dat het om sieraad van het type beugelschijffibula ging. (Plaatje 1) Tenslotte vond de Stichting RAAP, een archeologisch project bureau, nog een knopje bij grondonderzoek in opdracht van de provincie. Deze vondsten en de publicaties van Jan Zijlstra, waarin hij ons herinnerde aan het oude verhaal van Friesland als koninkrijk, veroorzaakte laaiend enthousiasme. Het gevolg was, dat de universiteiten van Groningen en van Amsterdam de koppen bij elkaar staken voor de grote opgraving van de terp van Wijnaldum. Als gravende instantie was het Fries Museum toen al niet meer actief en alleen collega Dick Visser heeft op zijn eigen verzoek hier nog bij geholpen in de periode vlak voor zijn pensionering. Zo bleven we goed op de hoogte van de resultaten van het archeologische onderzoek in Wijnaldum. Bij die opgravingen zijn weer een paar kleine stukjes van de achterkant gevonden, kleine stukjes van de fibula en losse stukjes almandien; de kopplaat had Jan Zijlstra al grotendeels gereconstrueerd met de eerder gevonden brokstukjes. Om de reconstructie van Jan Zijlstra vast te leggen is kunstenaar en vormgever Chris Fokma gevraagd te helpen, omdat hij heel bedreven was met perspex materialen. Het voordeel van deze huidige perspex ondergrond van de verschillende onderdelen als beugel, voetplaat en kopplaat is, dat ook de fragiele achterkant zichtbaar is en tegelijk ook duidelijk is, welke fragmentjes er nog ontbreken. Ook zilversmid Theo van Halsema hebben we om advies gevraagd om van hem een bevestiging te krijgen hoe bijvoorbeeld

Schematische weergave van de mantelspeld met het masker van Odin tussen twee dieren op de kopplaat en de twee slangachtige wezens op de voetplaat *Realisatie: Richard Bos*

de kopplaat in elkaar gezeten heeft en hoe bepaalde stukjes georiënteerd waren.

Het masker van Odin

Wonderbaarlijk, dat een klein maar cruciaal onderdeel meer dan vijftien jaar na de grote opgraving van de terp van Wijnaldum opgepiept is, maar dit kan te maken hebben met de manier waarop het in de grond lag. Metaaldetectoren zenden een straling uit, die op metaal weerkaatst en dan krijg je een signaal binnen. Maar als een muntje net even niet goed ligt, dan pakt hij dat signaal niet goed. Bovendien ging Cuperus helemaal boven op de terp zoeken, een beetje op de plek van de sleuven van de opgraving. Slechts een paar dagen per jaar laat de boer een handje vol mensen op zijn akker toe,

meestal dezelfde groep. Daar heeft hij gelijk in, want hij heeft een bedrijf te runnen op deze grond.

En dan de voorstelling op de mantelspeld en de betekenissen daarvan. De fibula is natuurlijk voor het eerst beschreven door Bruce-Mitford en die zegt eigenlijk niet veel. Hij spreekt over een trapvormig element en een paddestoelvormpje, die hij ook herkent in voorwerpen uit Sutton Hoo. Hij praat niet over de slangachtige wezens op de voetplaat, die toch goed te herkennen zijn.

Jan Schoneveld, vanaf 1990 de leider van de opgraving van Wijnaldum, is de eerste die zijn hoofd breekt over de beeldtaal van de voetplaat. Hij ging er van uit, dat de voorstelling op deze speld vergelijkbaar is met de beeldtaal, die op andere bekende mantelspelden uit Scandinavië te vinden is. Kortom, hij zocht naar Odin - in Nederland ook wel bekend als Wodan - en naar twee flankerende dieren.

De twee tegenover elkaar staande slangachtige wezens had hij snel gevonden, maar we zijn dus twintig jaar na dato nog steeds aan het worstelen met de herkenning van de kop of het masker van Odin op de voetplaat. Ons museumpubliek zei, dat ze het niet zagen. Om eerlijk te zijn: ik (d.i. Evert Kramer) zie het ook niet, maar wel duidelijk die twee slangachtige wezens met de gespleten staarten of koppen. Maar waar Jan Schoneveld wel een punt heeft, is dat hij nog een soort excursie maakt. Hij zegt dat er rond 620/630 al contacten zijn tussen de Friezen en de Franken. Hij kijkt naar de voetplaat en constateert, dat die visueel uit twee gedeelten bestaat. De bovenkant is heidens en draagt dierornamentiek, maar de onderkant wijst toch wel heel sterk naar

die Frankische wereld, vanwege dat grote kruis om de onderste schijf. Hij noemt het zelfs een Andreaskruis en hij vraagt zich af of het niet een knipoog is van de kunstenaar of een bewuste opdracht. Ik weet nog niet waar ik voor kies, maar het is een feit, dat er wel duidelijk twee belevingswerelden in die voetplaat zichtbaar zijn.

Masker

Vibeke Olsen uit Amsterdam, afgestudeerd op de ontwikkeling van de beugelschijffibulae, filosofeert in een artikel over de mogelijke voorstelling op de kopplaat.¹ Een van haar suggesties is, dat er een groot masker op de kopplaat gestaan heeft, waarbinnen de twee cirkelvormige elementen als ogen fungeren en waarnaast links en rechts van het masker de aanwezigheid van een flankerend dier te herkennen zal zijn. En zo kijken we er ook tegen aan, nu het missende puzzelstukje is ingepast. Wat moeilijk blijft is de herkenbaarheid van de dieren, want het zijn overgangsdieren. Je kunt niet zeggen, dat het wolven en ook niet dat het raven zijn. Ze hebben poten als een zoogdier, de kop eindigt in een snavel en bovendien staan ze op de kop, een niet onbekend fenomeen in de Scandinavische beeldtaal van die tijd. Paarden, raven en wolven zijn de dieren, die bij Odin horen en hem vergezellen. De raven zijn eigenlijk een verlengstuk van zijn ogen: ze verkennen de wereld voor hem vanuit de lucht..

Verwijst de voorstelling op de speld naar een situatie, waarin Odin in dieren verandert of andersom worden de dieren Odin? Is het een soort transpositie? Kun je van mens dier worden en weer andersom? Ze waren niet dom vroeger, ze wisten heus wel wat er gebeurde op de enorme slagvelden. Alles lag daar kermend en half dood en dat duurde nog een halve dag en dan werd het donker. Als je 's morgens wakker werd, waren de roofvogels op de doden afgekomen en pikten hun de ogen uit.

Vrouwensieraad

Wanneer je een piramide vormt van alle sieraden uit deze periode, dan bevindt de mantelspeld van Wijnaldum zich in de absolute top. Dat betekent, dat het sieraad maar bij één iemand thuis hoort en dat is de machthebber of je die nu koning, leider, hertog of 'warlord' noemt. Dit wordt nog eens extra bevestigd door het rijke gebruik van rode edelstenen, waarvan de kleur als een overbekend machtsymbool geldt. Paleizen zijn er niet geweest in Wijnaldum. Het gaat om een regio, waarbinnen een dergelijk man opereerde, zijn vrienden en relaties had en zijn invloed kon uitoefenen. Jan Zijlstra vertelt, dat de Engelse leiders in die tijd 'bret walda' genoemd werden en 'walda' betekent machthebber. Terugvertaald kan het toponiem Wijnaldum of Winiwalda hier ook van af stammen.

Uit sommige verhalen is bekend, dat de echtgenote van de machthebber een rol speelde in de cultus van Odin en Freya. Er wordt gedacht, dat ze een soort dub-

belfunctie had als vrouw van de machthebber én als priesteres. Hij is de machthebber en de vertegenwoordiger van Odin, maar laat zijn vrouw het symbool van de macht en de relatie met de goden dragen. Vibeke Olsen heeft de vondstcontext van alle mantelspelden met decoraties van Odin en dieren onderzocht en hieruit blijkt, dat het meestal om vrouwengraven ging. Als bewijs kan de hanger uit Aska (Zweden) dienen, waarin een levensgrote mantelspeld direct onder de kin van de voorgestelde vrouw zichtbaar is. Als schriftelijke bron is er natuurlijk het beroemde heldendicht *Beowulf* uit het Angelsaksische gebied, waarin een vlammen halssieraad, Brisingamen, genoemd wordt. Dus alle vingerwijzingen gaan in de richting van een vrouwen-sieraad.

Kop- en voetplaat

Wat we verder nog willen uitzoeken is de herkomst van de edelsteen. Tegenwoordig staat deze fonkelende, rode steen officieel bekend als almandien. Het is een kristal van een ijzer aluminium silicaat, een type granaat. Daarvoor moeten enkele stukjes van het materiaal op reis naar een nationaal laboratorium in Parijs, waar ze al eerder isotopenonderzoek gedaan hebben naar de herkomst van almandien, dat afkomstig is van elite grafgiftten van de Franken. In hun databank zijn al links vastgelegd naar Ceylon, naar India, maar ook dichterbij naar Tsjechië en de Oekraïne. Een determinatie kan bijdragen aan de bepaling van het geografische gebied, waarover de handelscontacten van Wijnaldum zich uitstrekten.

Een Engelsman attendeerde mij, aldus Evert Kramer, een half jaar geleden op een opmerkelijk feit. De sierand van de kopplaat is voorzien van kleine gouden spijkertjes op de kop, een soort nietjes. De rand van de voetplaat heeft dit niet, terwijl de rand van beide stukken een identieke uitwerking heeft qua ornament. Bij de voetplaat zijn de laagjes van de rand er mooi om heen gevouwen en bij de kopplaat hebben ze kleine gaatjes geboord om de laagjes vast te zetten. Dus je kunt eigenlijk maar één verklaring zoeken: het sieraad moet een keer kapot geweest zijn of al oorspronkelijk door een ander gemaakt zijn die minder bedreven was. Daar komt nog de kwestie van de vergrotingsfactor bij: de kopplaat leek altijd al ietsje grover, maar door het uit te laten tekenen en er een vergrotingsfactor op toe te passen is ook echt evident geworden, dat de voetplaat iets verfijnder is.

Goudsmid in machtscentrum

Bij de uitwerking in het laboratorium van het materiaal uit het opgravingcomplex van Wijnaldum is een soort matrijsje gevonden, met een wafelpatroon erin. Dit patroon is ook aangebracht in de goudcellen onder de ingelegde almandine en daardoor wordt de schittering van de edelsteen verhoogd. Bovendien zijn er toetsstenen en een smeltkroes aangetroffen in Wijnaldum en al deze feiten wijzen in dezelfde richting: de aanwezigheid van een werkplaats van een goudsmid in

Wijnaldum, waar vast en zeker ook andere vaklui gewerkt hebben zoals een bewerker van edelstenen. Als dat het geval is, dan wordt de hypothese van Wijnaldum als machtscentrum sterker.

Uiteraard hopen we er op om een naam van een roemruchte Friese koning of 'walda' te kunnen koppelen aan onze prachtige fibula. Maar dat is niet eenvoudig, omdat dit juist de periode is waarin we niet over schriftelijke bronnen beschikken. In Beowulf komt een beeld naar voren van bondgenootschappen, bloedige gevechten en familieverbanden en dat allemaal in een enorm uitgestrekt gebied over Noord- en Noordwest Europa. De leiders kenden elkaar, trokken ver van huis met elkaar op ten strijde en ze huwelijkten hun dochters aan de zonen van bloedbroeders uit. Lees *Het zwaard, de zee en het valse hart* van meester-verteller Theun de Vries (boekenweekgeschenk 1966) maar, waarin een koningsdochter een rol speelt: dat brengt je in de juiste sfeer.

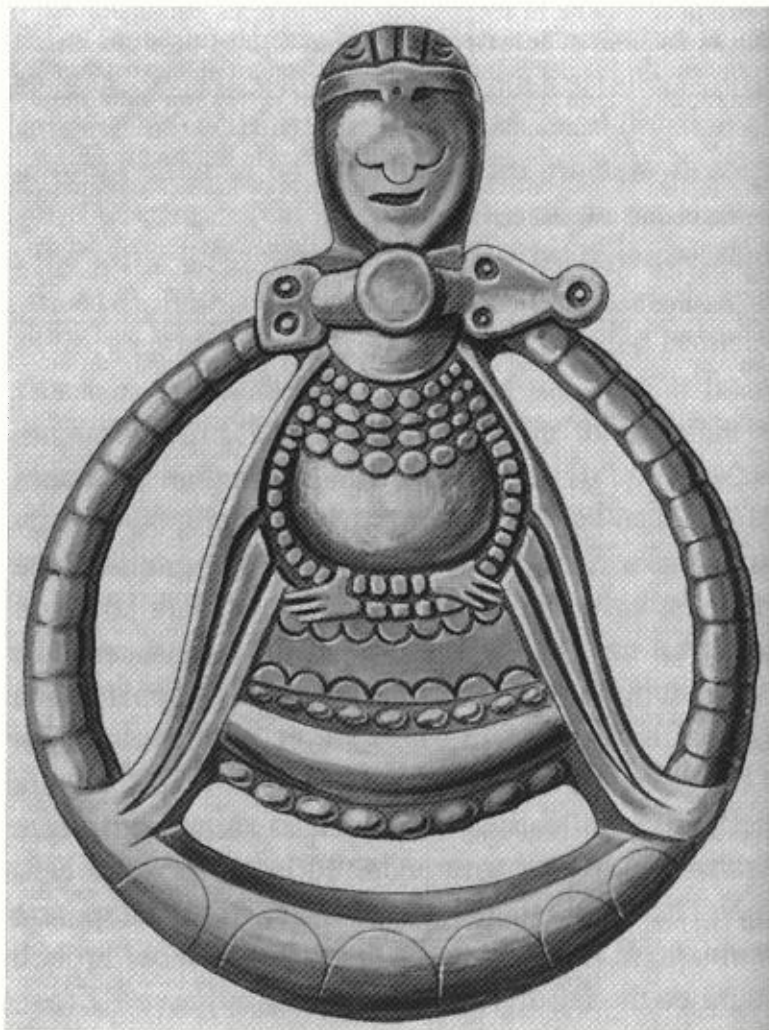
Eigenlijk is er maar eentje die in aanmerking komt voor deze mantelspeld en dat is Audwulf.. We hebben van hem muntjes uit Engeland en uit Frankrijk,

waar zijn naam op staat. Finn Folkwaling, de legendarische eerste Friese koning, wordt in Beowulf genoemd als leider van de Friezen, maar hij leefde te vroeg om gekoppeld te kunnen worden aan de mantelspeld. Dankzij christelijke bronnen zijn de namen van Friese leiders als Radboud en zijn 'vader' Aldgisl bekend, maar dat is weer te laat. Zowel Jan Zijlstra als Klaas Faber, de schrijver van het boek over de eerste koningen van Nederland, hebben al balletjes opgeworpen over de vermeende hooggeplaatste eigenaar van de mantelspeld, maar de meeste archeologen durven zich er niet aan te wagen.

Wie weet komt ooit de nog ontbrekende schijf, die de beugel sierde, tevoorschijn en levert nog een tweede masker van Odin op.'

Noot:

- 1 'The development of (proto)-disc-on-bow brooches in England, Frisia and Scandinavia,' V.S. Olsen. In: *Palaeohistoria* 47/48 (2005/2006), pp. 479-528

Hanger met vrouw, die een beugelschijffibula draagt. Gevonden in Aska, Zweden. (Ontleend aan literatuur genoemd in noot 1)

Wapenkuif van Leeuwarder magistraatsbank uit Verenigde Staten

Vorig jaar werd in Friesland bekend dat een particulier in Short Hills, New Jersey in de Verenigde Staten een groot stuk antiek houtsnijwerk met het wapen van Leeuwarden wilde verkopen. Bestudering van foto's van het stuk maakte duidelijk dat het om een gesneden bekroning van een kerkbank of van een soortgelijk object ging en dat het te dateren viel op circa 1700. Centraal in het snijstuk bleek het fraai uitgesneden wapen van Leeuwarden te zijn opgenomen, gedekt door een kroon en gehouden door twee engelenfiguurtjes en verder omgeven door enige bladvormige ornamenten. Op de cartouche onder het wapen waren de sporen te zien van de in cursief gesneden letters S. P. Q. L (Senatus Populus Que Leovardiensis = bestuur en bevolking van Leeuwarden). Als maten werden opgegeven: hoogte 1.12 m en breedte 1.65 m.

Om een poging te kunnen doen om het zondermeer Friese stuk naar Friesland terug te doen keren, moest eerst worden vastgesteld wat de herkomst en achtergrond van de wapenkuif kon zijn. De vader van de eigenaar bleek het stuk in 1985 op een veiling bij Sotheby's New York te hebben gekocht. Dat bood al met al weinig kans om het spoor naar Friesland terug te vinden en een herkomst omstreeks 1700 vast te stellen. In de negentiende eeuw is namelijk zeer veel Nederlands antiek, zonder enige registratie van herkomst, verhandeld naar de Verenigde Staten, soms via Engeland. Dus lag het meer voor de hand om na te gaan wat het Leeuwarder stadsbestuur aan het begin van de achttiende eeuw voor opdracht had kunnen geven aan een beeldhouwer.

Besloten banken

Het houtsnijwerk is onmiskenbaar een bekroning van wat een opvallend en representatief meubel moet zijn geweest. Voor de afdekking van een schilderijlijst of een kast van een normale maat is het te groot, maar het kan wel als bekroning van een grote herenbank in een kerk gediend hebben. In Friese kerkgebouwen staan nog veel herenbanken met een vergelijkbare wapenbekroning. In de dorpen gaat het om familiebanken, maar in stadskerken waren er magistraats- en vroedschapsbanken. Zo vinden we ze nog in Workum (vervaardigd in 1716 met snijwerk van Gerbrandus van der Haven) en in Bolsward (vervaardigd in 1726 met snijwerk van Jacob Sijdses Bruinsma uit Leeuwarden). In Sneek werd de magistraatsbank in 1871 verkocht, maar de vroedschapsbanken en de bijbehorende wapenborden (vervaardigd in 1696 en

voorzien van snijwerk van Gerrit Thomas Payaar te Leeuwarden) bleven bewaard.

In de Leeuwarder Jacobijnerkerk die spoedig na de Reformatie van 1580 als hoofdkerk van de stad ging functioneren kwamen weldra in de zeventiende eeuw voornamelijk 'besloten banken' voor de stadhouderlijke familie en voor de provinciale en stedelijke overheden. In 1662 kreeg de stadhouder zelfs een eigen toegang tot zijn gestoelte dat in het koor was opgesteld. Andere banken voor bestuurders stonden tegen de oost- en zuidmuur van de zuidbeuk van de kerk. Daar werd in 1686 ook een aparte toegang gemaakt naar de Statenbank.¹

In 1694 verrees in de Leeuwarder Westerkerk een uiterst monumentaal 'verheven gestoelte' voor stadhouder Hendrik Casimir II en zijn echtgenote Henriëtte Amalia. Het duurde niet lang of ook in de Jacobijnerkerk, die immers de hoofdkerk van Leeuwarden was, werd een dergelijke 'prinsenstein' geplaatst. Deze vorstelijke zitplaats heeft een bewogen geschiedenis gehad, want hij is meerdere malen gereconstrueerd. Dat gebeurde voor het laatst in 1977 en hij stond in de negentiende en eerste helft van de twintigste eeuw bekend onder de naam Koningskraak. Tegenwoordig spreekt men van stadhoudersbank of plechtiger van het stadhouderlijk gestoelte.²

Negentiende-eeuws interieur

De leden van de verschillende regeringscolleges hebben wellicht met jaloezie gekeken naar de deftige zitplaats van de stadhouder en zullen voor hem niet onder hebben willen doen. In 1701 verzochten Gedeputeerde Staten van Friesland voor zich zelf en voor de voltallige Staten aan de Magistraat van Leeuwarden een

Kuifstuk (foto: Fries Museum, Johan van der Veer)

nieuwe Statenbank in de Jacobijnerkerk te mogen plaatsen. Er ontstond over die vraag een slepend conflict met de magistraat, dat pas in 1706 werd bijgelegd. Toen verrees langs de zuidmuur van de Jacobijnerkerk een lang, amfitheatergewijs inge-richt gestoelte met zitplaatsen voor de Staten en de Gedeputeerde Staten. Het werd gecombineerd met een gestoelte voor de magistraat en de vroedschap van Leeuwarden. We nemen aan dat het werd ontworpen door de stadsbouwmeester Claas Bockes Balk, die in 1707 ook het ontwerp maakte voor een nieuwe bank voor de Raden in het Hof van Friesland. Deze bank werd geplaatst tussen het gestoelte van de stadhouder en de nieuwe bank voor de Friese en Leeuwarder colleges. Nadat de Jacobijnerkerk in 1968 wegens bouwvaligheid werd gesloten, volgde ter voorbereiding van de restauratie en om de grafzerken te kunnen bestuderen in de winter van 1970-1971 een ontmanteling van het interieur. Voor dit interieur bestond destijds weinig waardering omdat het voornamelijk als negentiende-eeuws (en dus onbelangrijk) werd beoordeeld. Desondanks werd tijdens de kerkrestauratie die op de sloop van het kerkinterieur volgde een felle strijd gevoerd. Kerkvoogden en vertegenwoordigers van de toenmalige Rijksdienst voor de Monumentenzorg twistten over de herplaatsing van de negentiende-eeuwse galerij. Dat leidde tenslotte tot het compromis,

waarbij de galerij naast het orgel werd gereconstrueerd.

Wapenkuif als overhuiving

Kunsthistorisch bezien is het onbegrijpelijk, dat het uit 1706 daterende gestoelte voor de Staten en voor de Leeuwarder magistraat en vroedschap in 1970 zo maar kon worden gesloopt. Tot de sluiting van de Jacobijnerkerk werd de bank soms nog voor zijn oude functie gebruikt. Op de lessenaars lagen nog de in leer gebonden achttiende-eeuwse octavobijbels met daarop de wapens van Friesland en van Leeuwarden. De lange, uit diverse onderdelen samengestelde bank, was eenvoudig maar statig van vormgeving en versiering. De voorschotten hadden rechthoekige kussenpanelen. De hoeken van de zijschotten waren opgevuld met kleine stukjes snijwerk, bestaande uit acanthusornament. De lambrisering werd geleed door pilasters met kleine gesneden consoles. Die ondersteunden ooit de luifels boven de bank.

De Leeuwarder stadsbouwmeester Jan Nooteboom bracht in 1761 enkele wijzigingen aan. Ze waren marginaal vergeleken met de ingrepen in 1826. Toen veranderde de bank naar een ontwerp van Jacob Romein totaal. Om het aantal zitplaatsen in de kerk te vergroten werd boven de bank een galerij of 'kraak' op zes kolommen boven gebouwd. De achterlambr-

sering en de overhuiving van de bank die voor twee van de drie grote vensteropeningen van de kerk waren geplaatst zullen toen aan de onderzijde zijn dichtgemetseld of geblindeerd. Waarschijnlijk zijn ze bij de grote verbouwing van de kerk in 1842 onder leiding van Gerrit van der Wielen weer geheel geopend. Bij die gelegenheid zal de statige lambrisering uit 1706 zijn geschonden om onder de galerij toetreding van daglicht te verkrijgen.

We hopen hiervoor duidelijk te hebben gemaakt dat de wapenkuif, die qua stijl goed past bij een datering rond 1706, vrijwel zeker de overhuiving van de Leeuwarder magistraats- en vroedschapsbank heeft gesierd. Hij zal zijn verwijderd toen de overhuiving werd weggehaald ten behoeve van de nieuwe galerij en na 1826 in de antiekhandel terecht zijn gekomen. Wellicht sierde een soortgelijk snijstuk met het wapen van Friesland de statenbank en wie weet komt dat ook nog eens boven water.

De beeldhouwer

Rond 1700 was sprake van beeld- en steenhouwers die ook versieringen in hout maakten. Verder waren er 'antiekvaarders', die in hout werkten en niet zelden het werk van kistenmakers (schrijnwerkers) van decoraties voorzagen. Onder de beeld- en steenhouwers, die in 1706 in Leeuwarden werkzaam waren, komt een tweetal zeker in aanmerking als vervaardiger van de wapenkuif met het Leeuwarder stadswapen. De eerste is Gerrit Thomas Payaar (Leeuwarden 1669-1713) die in 1703 lid werd van het Leeuwarder gilde van metselaars en steenhouwers.

Een bekwaame antieksnijder die het werk ook beslist uit heeft kunnen voeren is Pieter Pietersz. Nauta (Leeuwarden ca 1670-1722). Van beide ambachtskunstenaars kunnen we veel én belangrijk werk aanwijzen, niet in de laatste plaats van voornamelijk opdrachtgevers als het Provinciaal Bestuur en het Hof van Friesland, de Magistraat van Leeuwarden en gasthuis- en kerkbesturen.³

Pieter Nauta leverde bijvoorbeeld in 1702 zeer veel beeldhouwwerk aan de 'rol' in de Kanselarij in Leeuwarden. In 1703 decoreerde hij de preekstoel in de kerk van Jellum. In 1709 leverde hij 'sieraadwerk' in de 'raadkamer' van Gedeputeerde Staten en in 1713 'beeldwerk' in de nieuwe Rekenkamer in het Landschapshuis, ook in Leeuwarden. Gerrit Thomas Payaar verzorgde veel snijwerk aan rouwkassen van voornamelijk personen, maar ook in 1696 en 1699 de decoraties aan de hiervoor vermelde Sneker magistraatsbank. In 1702 en 1706 verzorgde hij het 'antiekwerk' in de Grote Raadkamer in het Leeuwarder stadhuis. In 1700 maakte hij twee leeuwen bij het tolhuis aan de Zwarteweg en in 1706 een Leeuwarder stadswapen aan de Hoeksterpoort aldaar.

Naar buiten krullend

Jammer genoeg zijn maar weinig verbindingen te leggen tussen archivalische gegevens en bewaard gebleven werk van beide beeldhouwers. Pieter Nauta voerde

in 1706 het snijwerk uit aan de tekstborden in de kerk van Dronrijp en in 1715 maakte hij het fronton dat de gevel van het stadhuis van Leeuwarden bekroont en ook een gedeelte van de balusters van de stadhuistrap. In Workum kreeg hij in 1716 een bedrag van 36 gulden uitbetaald voor 'het uithouwen van beyde deuren' (van doophek?). Van Gerrit Thomas Payaar kennen we in Sneek uit 1691 de weelderige versieringen aan de wapenborden van de vroedschapsbank en uit 1698 snijwerk aan het bord betreffende het ereburgerschap van de stad van prinses Henriëtte Catharina. Uit 1712 is er van zijn hand snijwerk aan meubilair in de kerk te Weidum en uit 1714 beeldhouwwerk aan de poort van het Poptagasthuis aan de Hegedyk te Marssum. Dit resterende werk biedt te weinig mogelijkheden om het te vergelijken met de Leeuwarder wapenkuif. Naast de magistraatsbank stond in de Jacobijnerkerk het stadhouderlijk gestoelte. Het snijwerk daarvan en van het vergelijkbare gestoelte in de Westerkerk zijn zeer verwant aan dat van de Sminiabank in Aldtsjerk. Er zijn redenen om aan te nemen dat Pieter Nauta het vervaardigde. De vorm van het cartouche met de letters SPQL op de Leeuwarder wapenkuif komt overeen met die van cartouches op de wapenborden in Sneek van Gerrit Thomas Payaar. De overeenkomsten bieden tot nu toe echter te weinig mogelijkheden om de wapenkuif aan een van beide ambachtskunstenaars toe te schrijven.

Wat het wapen betreft valt op dat de fraai gesneden leeuw een naar buiten krullende staart heeft, zoals op meer stadwapens in Leeuwarden is te zien. Dat logenstrafte de veel gehoorde opvatting dat slechts een naar binnen krullende staart vanouds als juist werd ervaren.

Verwerving

Toen duidelijk werd dat de in de Verenigde Staten opgedoken wapenkuif afkomstig moest zijn uit de Leeuwarder Jacobijnerkerk en nadat het College van Kerkmeesters van de Protestantse Gemeente van Leeuwarden bereid bleek het historische stuk weer een plaats te geven in het kerkgebouw, toonde het bestuur van het St Anthonygasthuis te Leeuwarden zich binnen enkele dagen bereid om de aankoop te financieren. Een bestuurslid van het gasthuis liet met succes over de aankoop onderhandelen en zorgde voor een vlot transport naar Leeuwarden. Het gasthuisbestuur zal nu nog enige kleine restauraties laten uitvoeren aan het houtsnijwerk en hoopt dan dat de kerkrentmeesters van de Protestantse Gemeente in Leeuwarden besluiten om het stuk, dat in bruikleen zal worden gegeven door het Anthonygasthuis, terug te plaatsen in de kerk van herkomst. Bij de voorbereiding van de aankoop was er de doorlopende inzet van medewerkers van het Fries Museum, van het Historisch Centrum Leeuwarden en van de Afdeling Monumentenzorg van de gemeente Leeuwarden, die onderling en met ondergetekende nauw contact onderhielden.

Jacobijnerkerk te Leeuwarden. De gecombineerde bank van Staten en Gedeputeerde Staten van Friesland en van de magistraat en vroedschap van Leeuwarden uit 1706. Boven de bank de uit 1826 daterende galerij, waarvoor de overhuiving moest worden gesloopt. De doorbrekingen van de lambrisering ten behoeve van lichtschepping dateren mogelijk van 1842.

Foto uit 1970, vervaardigd tijdens de sloop van de bank

Noten

1. Sytse ten Hove, 'De inrichting van de Grote- of Jacobijnerkerk te Leeuwarden', in: *Publikaties van de Stichting Alde Fryske Tsjerken II*, (Leeuwarden, 1979), blz. 133-164.
2. Sytse ten Hove, 'Twee stadhouderlijke gestoel-ten in Leeuwarden', in: *De Vrije Fries* LI, (Leeuwarden, 1971), blz. 68-77.
3. Sytse ten Hove, 'Jacob Sijdses Bruinsma – Meester steen- en beeldhouwer te Leeuwarden', in: *De Vrije Fries* LVI, (Leeuwarden, 1976), blz. 49-61.

Hilda Dekkinga 25 jaar KFG

‘De tijd is omgevlogen’

Op een koude ochtend in februari 2010 belden we Hilda Dekkinga voor een afspraak. Want zij is al 25 jaar vast aanspreekpunt voor het bestuur en de leden van het Koninklijk Fries Genootschap. Maar bescheiden en nuchter als Hilda is, relativeert ze alle aandacht: ‘Vijftientwintig jaar, ja, maar dan wel een paar uurtjes per week.’ Dat Hilda zo nuchter is, is niet zo verwonderlijk.

Hilda werd geboren in het Groningse Noordbroek, woonde tot haar vierde in Scheemda en bracht haar schooljeugd in Leeuwarden en Hardegarijp door. Toen de liefde in haar leven kwam, verhuisde Hilda naar Dokkum. Daar werd in 1974 dochter Fiona geboren. In december 1975 verhuisde het gezin naar Sint Annaparochie, waar dochter Ellen in 1978 het levenslicht zag. Van die verhuizing naar Het Bildt heeft ze nooit – ook 35 jaar later – een moment spijt van gehad.

het predikaat ‘koninklijk’ droeg) en deze had vervolgens een gesprek met Hilda Dekkinga. Dat onderhoud verliep uiterst prettig en men besloot dan ook meteen om Hilda aan te stellen. In september 1984 ging ze aan de slag.

Etiketten plakken

Hilda weet nog goed hoe haar eerste werkdag eruit zag: ‘Stápels *Vrije Friezen* die allemaal verzonden

Aren út skelpen

Met skop en pipegaal worde 't Bildt feroverd
deur Friezen en Súdhollanders stoef wrottend sij en sij.
De rûgen kromd, 't ark omklind deur dikbeylde hannen,
hur moeisem staande houwend in 'e blaumodderbrij

Dreeg deurgaand in 'e barre striid teugen 'e eleminten
drevren se starig-an, maar wis, de Middelsee tebek.
Hur bloedig werk had resultaat; de dyk weerston de golven.
De skelpen sonken dieper fort, ferdwenen in 'e drek.

Nou groeie op dieselde grônd eerpels en súkkerbiten
en 'n kombain fretet 'm 'n pûd deur ripe, gele wait.
Goedgeefse, beste grônd ontston út soute modderklútten
de kym fan alles wat hier groeit, worde in skelpen saaid.

Toen beide dochters op school zaten kreeg Hilda meer vrije tijd. Al deed ze veel vrijwilligerswerk en hielp ze op de school van haar dochters, een baan voor een paar uren of een dag per week zou ze toch wel graag willen hebben. En het geluk was aan Hilda's kant, want haar voorgangster, Coos Mülschlegel nam in verband met een werkkring in Sint Annaparochie ontslag. Coos verzorgde tot dan toe jarenlang allerlei werkzaamheden voor het Genootschap naast haar baan bij het Fries Museum. Coos en Hilda kenden elkaar en de baan van Coos leek Hilda wel wat. Coos liet Hilda's naam bij Hugo Kingmans vallen, destijds secretaris van het Fries Genootschap (dat toen nog niet

Hilda op het Noarderleech met haar kleindochters Ninthe (4) en Flore (1,5) Foto: Fiona Polstra-Dekkinga

moesten worden. Tegenwoordig printen we adressen op stickers via de computer uit, maar in die tijd ging dat nog handmatig met een oude adresseermachine. De sticker zelf moest je, net als een postzegel, met een sponsje natmaken en op de enveloppe plakken'. Die paar uur per week waren lang niet voldoende om dergelijke werkzaamheden af te ronden, want het *Fries Museumbulletin* (de voorganger van *Fryslân*) moest ook op dezelfde manier verzonden worden. Om de andere werkzaamheden voor het Genootschap niet in gevaar te brengen, geschiedden de adresseerklussen daarom meestal bij Hilda thuis in Sint Annaparochie. Overigens, toen *Fryslân* nog in enveloppen werd verzonden, moesten er eveneens adresetiketten worden geplakt en de tijdschriften in de enveloppen gestoken. Ook dat deed Hilda thuis, de laatste jaren geholpen door haar ouders die er een gezellig dagje van maakten. Ze waren dan 's ochtends al vroeg van de partij en hadden bijna geen tijd voor een kopje koffie of de lunch.

Computers waren er 25 jaar geleden wel, maar niet zoals we ze nu kennen. Het ledenbestand was dan ook niet opgeslagen op de harde schijf, maar in kaartenbakken. En er was natuurlijk veel briefpost met vragen, klachten, opzeggingen, aanmeldingen enzovoort. Een typemachine stond op het bureau en alle brieven werden keurig met een getypte brief beantwoord. Uiteindelijk, toen de computer al bijna nergens meer ontbrak, ging het bestuur ook overstag en schafte een computer aan waarmee Hilda kon werken. Sindsdien geschiedt de correspondentie voornamelijk via email.

Anekdoten

Na zo'n lange tijd maak je natuurlijk wel eens wat mee. Hilda kan dan ook prachtige anekdoten vertellen. Zo ergerde ze zich vaak aan het feit dat de bestuursleden haar altijd mevrouw Dekkinga noemden. 'Ik heet Hilda', zei ze dan, 'de naam Dekkinga heb ik pas in 1971 gekregen toen ik met Henk trouwde'. Maar het mocht niet baten! Later, toen er nieuwe bestuursleden kwamen heeft ze meteen gezegd dat ze beslist niet mevrouw genoemd wilde worden. Dat werd direct

Aandacht voor werk van Marte Röling (foto: Coby Klunder)

Trotse Oma (foto: Fiona Polstra-Dekkinga)

geaccepteerd en heeft ertoe geleid dat ze nu ook in *Fryslân* met haar voornaam staat vermeld. Of die keer dat ze een doos met een aantal exemplaren van *Fryslân* naar Meindert en Klazien Schroor zou brengen. Het was Hilda goed uitgelegd hoe ze bij het redactieadres moest komen, maar door de wirwar van straten sloeg Hilda een weg te vroeg linksaf. Toch kwam ze voor het goede huisnummer te staan. Niets vermoedend belde ze aan en de heer des huizes deed open. Omdat ze Meindert nog maar één keer had gezien meende ze hem in de man te herkennen, en hij leek ook wel wat op hem. Enthousiast drukte ze hem de doos in handen, die hij breed lachend aannam. 'De man, van wie ik dacht dat het Meindert was, nodigde me binnen. In de kamer zat een vrouw met een baby op de arm. Ze leek wel wat op Klazien. Zij lachte niet breed! Ik dacht bij mezelf: Ze lijkt wel op Klazien maar ook weer niet en de baby is te jong'. Er ontstond grote hilariteit toen Hilda zei dat ze blijkbaar bij het verkeerde adres was waarop de man vervolgens zei: 'Dan wil je de doos zeker ook weer terug'. Uiteindelijk kwam Hilda – slap van het lachen – toch nog op het goede adres terecht.

Leuk druk bezet

Naast haar werk voor het Genootschap had Hilda nog een andere baan. Ruim vijftien jaar is ze als invalkracht werkzaam geweest in *De Kaap* te Leeuwarden, een woonvorm waar jongeren met een beperking worden begeleid. Oktober 2009, toen Hilda 60 jaar werd kon ze met de VUT, en omdat haar echtgenoot zijn werkzaamheden als projectleider bij een woningbouwcorporatie ook aan het afbouwen is, stopte ze met deze werkzaamheden. Maar ze viel niet in een leegte, want er waren intussen kleinkinderen geboren. En wat is nu mooier dan op je eigen kleinkinderen passen, iets dat ze tegenwoordig wekelijks een paar dagen doet: 'Ik geniet met volle teugen van mijn kleindochters van respectievelijk vier, anderhalf en een half jaar oud. En weet je wat er zo mooi aan is? Je mag alles leuk vinden, alles goed vinden

Hilda aan het roer van *First Breeze* op weg naar Vlieland (foto's Henk en Hilda Dekkinga)

want je hoeft ze niet op te voeden. Alleen oppassen! Puur genieten dus'. Tussen alle werkzaamheden door vindt Hilda ook nog tijd om regelmatig met een paar vriendinnen een expositie te bezoeken.

Ruimte

Hilda houdt van ruimte en vergezichten, van de zee.

Van bossen en bergen moet ze niet zoveel hebben. Toen hun beide dochters nog klein waren, wandelden de Dekkinga's vaak met hun kroost naar *It Noarderleech* om te genieten van de natuur, de vogels, de weidsheid, de stilte. Oorspronkelijk was het de bedoeling dit landaanwinningwerk in te dijen. Alles met het oog op expansie, maar zover is het nooit gekomen. Wel wordt het land sinds jaar en dag begraasd door paarden en koeien van boeren uit de omgeving. Op 14 september 2001 werd de dijk doorgestoken, zodat eb en vloed invloed konden krijgen op de vegetatie. In 2009 verscheen over *It Noarderleech* een boekwerk *Van Keeg en Leeg*, waarin de hele geschiedenis van dit gebied, dat is overgedragen aan *It Fryske Gea*, staat beschreven. Deze natuurorganisatie had al geruime tijd het beheer over dit *bûtenfjild* en onder haar beheer is het terrein uitgegroeid tot een prachtig natuurgebied.

Nog altijd zijn Hilda en haar man hier regelmatig te vinden. En sinds ze op de kleinkinderen past, neemt Hilda ook hen mee naar dit bijzondere stuk natuur: 'Het liefst bagger ik dan met mijn laarzen aan door de modder. Héérlijk'.

Drenkelingenhuisje

De grootste passie van Hilda en haar man Henk is zeezeilen. Met hun eigen zeiljacht *First Breeze* zijn ze regelmatig op de Waddenzee te vinden. Ook de Noordzee wordt wel door hen bevaren. Zo zetten de Dekkinga's enkele malen koers richting Denemarken, België en Zweden, een enkele maal zijn ze naar Engeland gevaren. De weekenden varen ze meestal naar de eilanden en het liefst naar Vlieland waaraan ze hun hart hebben verpand.

Zodra het weer het toelaat (meestal in april) begint voor hen het vaarseizoen dat doorgaat tot diep in de herfst. Genietend van zon, wind en zee varen ze zo'n beetje ieder weekend naar dit kleine Friese waddeneiland. Wandelen of fietsen door de duinen en als het kan een bezoek aan wat Hilda het kleinste museum

Het drenkelingehuisje op de Vliehors
(foto's Meindert Schroor)

van Nederland noemt: het uit 1890 daterende drenkelingehuisje op de Vliehors, de grootste zandvlakte van Noordwest-Europa.

Op zaterdagmiddag om 13.00 uur vertrekt de *Vliehors*expres naar de Vliehors om de gasten kennis te laten maken met het eiland, de wonder-schone natuur en natuurlijk het drenkelingehuisje. Het gehele seizoen vormen de banden van het voertuig een gedicht in het zand. Ieder jaar kan men een tweeregelig gedicht inzenden, waaruit dan de beste inzending in de achterbanden van het als *janplezier* ingerichte terreinvoertuig wordt gesneden. De bij iedere omwenteling van de wielen in het zand gedrukte letters leveren gegarandeerd het gedicht met de hoogste opslag in Nederland.

Toekomst

Hilda is binnen het Fries Museum net verhuisd naar een nieuw kantoortje. 'Klein, maar fijn en ik heb hier alles wat ik nodig heb', lacht ze. Op de vraag of ze dit werk nog lang wil blijven doen antwoordt ze: 'Ik heb veel plezier in mijn werk hier. En als ik zo gezond blijf als ik nu ben, ga ik nog wel een paar jaartjes door. Maar dat moet het bestuur ook willen natuurlijk'.

Rúm sicht

't Golvend Limburgs heuvellând
de Oastenrykse bergen,
de bossen fan 'e Feluwe;
Parys of Perpignan,
De Eifel, Harz of Moezeldal,
Fogezen of Ardennen
fekânsy-oarden fan formaat,
dochs blyf ik der nooit lang,
want hoogút na twee weken
hè ik 't wel bekeken.
Dan wor ik der benaud.
't Is my te dicht,
die bulten steen
en al dat opgaand hout.
Ik mot d'r weg. Ik wil na huus.
't Is krekt al sil ik stikke.
Ik wil de seewyn foele,
de horison weer sien.
Ik wil de soutanslâg
weer fan myn lippe slikke.
Ik wil de Wadden rúkke,
ik snak na wynkracht tien.
En met 'e hannen onder 't hoofd
wil ik an 'e seedyk lê
en kike na de wêrme lucht
die 't boven 't water trilt.
Der kom ik weer op adem,
want der hew ik de rúmte.
Der wil ik altyd weer naar toe.
Der hoor ik thús.... op 't Bildt.

Friezen-tussen-aanhalingstekens, enige sceptische kanttekeningen bij een bejubelde hypothese

De Fryske Akademy: ik mag er graag eens een bezoek brengen. Ik loop dan ook altijd even langs bij Paul Noomen, bekend stinzenonderzoeker. Meestal wisselen we groeten en vriendelijkheden uit, en ik informeer dan even naar de vordering van zijn projecten. Maar soms verloopt een gesprek ook anders. Zoals die keer, dat ik weer bij Paul langs ging en hij, terwijl ik hem groette, zonder enige inleidende discussie zijn wijsvinger opstak en zei: 'Jij weet toch Kerst, dat de Friezen uit 500 heel andere Friezen zijn dan die uit 300.' Ik was wat verbaasd door deze spontane opwelling van historiciteit, me afvragend wat ik daar nou op moest antwoorden. Mijn antwoord was: 'Ja, logisch toch. Die Friezen uit 300 waren in het jaar 500 al lang dood.'

Maar nou zonder gekheid. Ik wist natuurlijk best wel wat Paul bedoelde. Hij doelde op die discussie in de Friese historiografie over de zogenaamde continuïteit. Voor wie het niet weet: dat is de problematiek rond de veronderstelde breuk in de Friese ontwikkeling tijdens de zogenaamde Donkere Eeuwen. Dat is grofweg gezegd het tijdvak tussen het vertrek van de Romeinen en het begin van de Frankische veroveringsoorlog tegen het Friese koninkrijk. Zoals iedereen weet die een beetje in dat onderwerp is ingevoerd, vlamt er al jarenlang bij tussenpozen een kleine discussie op over dit onderwerp. Het gezelschap dat deelneemt aan die discussie omvat een groepje archeologen, wat naam- of taalkundigen en dan nog enkele (al dan niet amateur-) historici. Die discussie cirkelt rondom het begrip continuïteit. De vraag luidt dan: is er in de Friese geschiedenis in die tijd al dan niet sprake van een continue ontwikkeling?

Mythe of waar gebeurd?

Het gros van de Friese bevolking ligt totaal niet wakker van dit vraagstuk, maar in die kleine discussiekring kan het er soms heet aan toe gaan. Sommigen kunnen wel eens wat geëmotioneerd raken als het hierover gaat. Dat geldt voor zowel tegenstanders als voorstanders van het idee dat er breuk in de Friese ontwikkeling is geweest. Allereerst die tegenstanders. Die schieten vol bij de gedachte dat de versregels *Mear as tweintich ieuwen hat ús Fryske folk bestien* die ooit eens door een liedjesdichter zijn neergepend niet waar zouden kunnen zijn. Er stort voor die enkelingen een

wereld ineen. Maar ook de voorstanders van de these van de breuk worden door emoties gegrepen, alhoewel dat minder zichtbaar is. Zij hebben immers, net als de schoolmeesters in de periferie in de negentiende eeuw, een beschavingsmissie: zij willen de domme Friezen die nog in zo'n mythe durven te geloven, op het rechte pad brengen. Men merkt het aan de soms opgestoken wijsvingers of aan de opmerkelijke nadruk, waarmee steeds opnieuw wordt geponeerd: 'Maar jullie weten toch dat de Friezen...'

Persoonlijk sta ik wat afstandelijk tegenover het verhaal. Ik heb er geen idee van wat er toen precies is gebeurd – maar wie heeft dat eigenlijk wel? -, en het maakt me eerlijk gezegd ook niet zoveel uit. Zij het dan, dat ik de theorie, dat de bewoners van de Friese gebieden na de Volksverhuizingtijd uit Denemarken komen wel heel aantrekkelijk vind. Want stel je voor: als wij werkelijk een soort van Denen zijn, dan opent dat boeiende perspectieven voor als de euro onder de zoveelste financiële crisis bezwijkt. We kunnen dan gaan besluiten, ons af te scheiden van Nederland (en Duitsland) en ons aan te sluiten bij het blok van de Scandinavische kroon. We zijn in ons diepste wezen toch eigenlijk Scandinaviërs? Een deel van de Noordfriezen in Sleeswijk-Holstein heeft toch altijd al een afkeer gehad van Duitsland en een warme sympathie voor Denemarken, dat is dan mooi meegenomen. Alleen kijkt de Friese Beweging hier altijd alleen met talige ogen naar de Duitse Friezen, maar de pecunia zijn altijd een veel harder argument geweest bij het ontstaan van andere staatkundige verbanden dan de taal dat was en is.

Friezen-tussen-aanhalingstekens

Maar er zit, om met Harry Mulisch te spreken, een haar in de soep. Vroeger vertelden de geleerden ons, dat de Friezen al voor het begin van de jaartelling in het gebied woonden waar ze ook nu nog wonen en dat ze er ook steeds hebben gewoond. Nu zijn er andere geleerden, en die beweren dat er een absolute breuk in die ontwikkeling is. Die bewering stoelt op ontwikkelingen in de archeologie en een vak als de toponymie. Volgens die laatste dateren praktisch alle plaatsnamen op de klei van de provincie Friesland van na de Volksverhuizingstijd. Maar zowel voor als na de breuk is er sprake van Friezen.

Dat is een dilemma, dat de archeologen denken te hebben opgelost door in hun publicaties de Friezen-tussen-aanhalingstekens in te voeren. Zij lijken daarmee te willen zeggen dat de Friezen van na pakweg 400 eigenlijk geen echte Friezen zijn. Maar de enige echte Friezen zijn de mensen van nu, die zichzelf als Friezen zien. Van die van de vroege middeleeuwen hebben we al nauwelijks een voorstelling, laat staan van die uit de Romeinse tijd. Ik krijg altijd een beetje het onbehagelijke gevoel, dat ze met die Friezen-tussen-aanhalingstekens wat in de richting komen van het denken in bloedlijnen. De archeoloog Ernst Taayke sprak eenmaal in dit tijdschrift van Friezen met homeopathisch verdund bloed. Ik vind zulk denken in het licht van de geschiedenis van de afgelopen eeuw eigenlijk wel wat eng. Nou voel ik me best wel Fries, en ik vind ook dat ik dat ben. Ik vind ook dat dit vinden het enige criterium is dat telt. Maar een antropoloog in Leiden vertelde mij eens, dat ik er helemaal niet Fries uitzag, maar eerder Russisch. Nou heb ik een groot zwak voor het Russische volk, en je weet natuurlijk nooit, of een verre voormoeder van mij misschien niet een stormachtige romance met een knappe fraai besnorde Kozak heeft beleefd, maar er zijn in de familie geen aanwijzingen voor. Daarentegen heeft een archeoloog in Bremen mij eenmaal voor een Deen aangezien. De Friezen-tussen-aanhalingstekens waren toen nog niet uitgevonden, maar retrospectief spreekt mij dat wel aan.

Maar daarmee zijn we er nog niet. Als er in de Romeinse tijd sprake is van Friezen, vervolgens van het verdwijnen van dat volk, en na een lange periode van grote stilte na pakweg 550 van een herrijzenis, dan moet je daarvoor toch een redelijke verklaring voor hebben. Nou weet ik wel dat Jos Bazelmans, inmiddels hoogleraar, daarvoor een oplossing heeft gesuggereerd. Hij denkt, dat de Friezen-tussen-aanhalingstekens zo zijn genoemd door de Frankische kanselarijen, die immers – met dank aan Tacitus – het verhaal kenden van die beroemde Friezen, die in het jaar 28 de Romeinen zo doeltreffend mores hadden geleerd. Daardoor zou het gebied dat zij bewoonden onder de naam Frisia beroemd zijn gebleven. Eeuwen later kwam dit de Franken bijzonder goed uit: ze noemden de nieuwe inwoners van dat Frisia, de Friezen-tussen-aanhalingstekens, naar hun gebied.

Uitbeelding van de befaamde slag in het Teutoburgerwoud van 9 na Chr. De leider Arminius, die in de Duitse historiografie van na de middeleeuwen de naam Hermann kreeg, slaat verwoed van zich af. Deze veldslag, met een veel groter aantal Romeinse doden dan er in 28 vielen tegen de Friezen, verdween bij Germanen en Romeinen volledig uit de collectieve herinnering.

Sommigen krijgen een dankbaar gevoel om hun hart als ze wijzen op de oplossing die Jos Bazelmans daarvoor heeft aangedragen. Ernst Taayke wijdt er in het jaarboek 2008 van *De Vrije Fries* (de deftige, zelden buiten zijn studeerkamer komende oudoom van dit vrolijke frisse tijdschrift) weer een warme passage aan en ook de naamkundige Karel Gildemacher is in zijn rubriekje in de Leeuwarder Courant al eens in jubel uitgebarsten. Hij noemde de door Bazelmans aangedragen hypothese 'fernimstich' en dat wil in Friesland heel wat zeggen.

Gregorius van Tours

Maar ik vraag me af: zouden ze wel eens werkelijk goed naar het schriftelijke bronnenmateriaal uit die tijden hebben gekeken? Ik weet wel, er is niet zoveel, maar wat er is, daar kun je toch nog wel wat

mee. Allereerst eigenlijk: hoe zit het precies met die Tacitus-overlevering? Als de Frankische kanselarijen de eer zou toekomen van het weer invoeren van de naam van de Friezen, zoals Bazelmans wil, dan moeten ze bekend zijn geweest met Tacitus. Maar uit literatuurstudie kun je opmaken, dat dit zeer waarschijnlijk niet het geval is geweest. Tacitus is in de volksverhuizingstijd geheel uit beeld verdwenen. Dan volgen er drie eeuwen, waarin er geen enkele verwijzing is naar Tacitus (zie onder meer: J.B. Rives, *Tacitus Germania*, Oxford 1999).

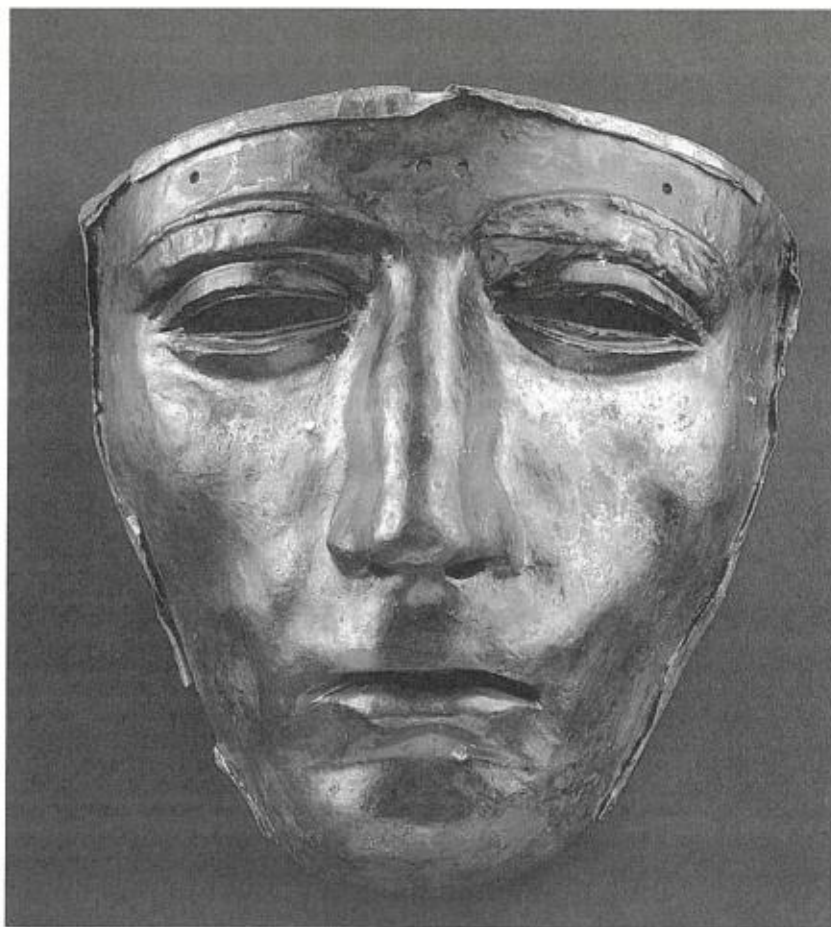
In dit verhaal is de in 594 overleden geestelijke en schrijver Gregorius van Tours een sleutelfiguur. Bijna alles wat wij weten van de Franken en hun denken in de zesde eeuw komt bij hem vandaan. In de denkwereld van Gregorius lijkt Tacitus in het geheel niet voor te komen (Walter Goffart, *The narrators of barbarian history*, Princeton 1988 en Kathleen Mitchell en Ian Wood, red.: *The world of Gregory of Tours*, Leiden 2002). Maar dan is het ook ontzettend moeilijk vol te houden dat men op de kanselarijen van de Franken op de hoogte is geweest van het verloop van een veldslag van meer dan 500 jaar eerder. Tacitus is pas veel later in de middeleeuwen weer in beeld gekomen. Omstreeks 800 zijn zijn geschriften opgedoken in het klooster van Monte Cassino, dat pas ten tijde

van Karel de Grote binnen het machtsbereik van de Franken komt.

Het is ook moeilijk voorstelbaar dat de Friese overwinning van 28 na Chr. zolang in de herinnering is blijven voortleven, dat een gebied bijna zo groot als Nederland daarnaar Frisia zou zijn genoemd. De vernietigende nederlaag van de Romeinen in het Saltus Teutoburgensis van 9 na Chr. had een veel grotere impact op hun beleid dan de Friese overwinning van 28, maar niet alleen die grote veldslag, met een veelvoud aan Romeinse slachtoffers is totaal in het vergeetboek geraakt, maar ook de plek van de slag werd volledig vergeten. Tot men in Duitsland in de late middeleeuwen de geschriften van Tacitus ging bestuderen, en las over die dramatische gebeurtenis. Toen heeft het nog eeuwenlang geduurd eer men de plaats van die slag, om precies te zijn in 1989, had teruggevonden. De Cherusken, die de Romeinen die nederlaag toebrachten, verdwenen eveneens voor altijd in het vergeetboek.

It kin de prefester misse

Wie meent dat de Franken de Friezen-tussen-aanhalingstekens hebben genoemd naar het gebied Frisia, moet dan ook nog aannemelijk maken dat in onze streken de naam van het gebied er eerder was dan de naam van de bewoners. Maar het schriftelijke bronnenmateriaal biedt voor die veronderstelling geen steun. In de vierdelige verzameling van J. Hermann, *Griechische und Lateinische Quellen zur Frühgeschichte Mitteleuropas bis zur Mitte des 1. Jahrtausends u. Z.* (Berlijn 1988) komt de naam Frisia niet voor. De Romeinen kennen alleen de stam van de Friezen, maar geen gebied Frisia. In de bronnen vanaf 550 wordt eerst alleen, als er iets met betrekking tot de Friezen of hun gebieden wordt vermeld, gesproken van Friezen en vrij wat later, in de tweede helft van de achtste eeuw, pas voor de eerste keer van Frisia. It kin de prefester misse, wou ik maar zeggen.

Masker, dat een Romeinse strijder tijdens de slag van 9 voor zijn gezicht droeg.

